

Posleratna pravda i trajni mir u bivšoj Jugoslaviji

COMMISSIONER FOR HUMAN RIGHTS
COMMISSAIRE AUX DROITS DE L'HOMME

Posleratna pravda i trajni mir u bivšoj Jugoslaviji

Tematski izveštaj
komesara Saveta Evrope
za ljudska prava

Za mišljenja iskazana u ovom tekstu odgovorni su isključivo autori, te ona ne odražavaju obavezno i zvaničnu politiku Saveta Evrope.

Svi zahtevi u vezi s reprodukcijom ili prevodom dela ili celog dokumenta treba da se upute na Direkciju za komunikacije (F-67075 Strasbourg Cedex or publishing@coe.int). Sva ostala korespondencija u vezi s ovom publikacijom treba da se uputi Kancelariji komesara za ljudska prava.

Tematske izveštaje objavljuje Komesar za ljudska prava, kao doprinos debati i razmišljanjima o bitnim tekućim pitanjima u vezi s ljudskim pravima. Mnogi od njih sadrže i Komesareve preporuke za rešavanje identifikovanih problema.

Tematski izveštaji dostupni na Komesarovoj veb stranici: www.commissioner.coe.int.

Fotografije: zgrade u izgradnji; sudnica © Savet Evrope, fotograf Sandro Weltin; Evropski sud za ljudska prava u Strazburu © Savet Evrope; devojčica koja drži fotografiju © CICR/Paolo Pellegrini; obnova kuća © CIRC/Boris Heger; povratnik u uništenom selu © OSCE/Lubomir Kotek.

Korice i dizajn: Documents and Publications Production Department (SPDP), Council of Europe

Sadržaj

Kratki pregled	5
Uvod	9
1. Mere za ukidanje nekažnjivosti	11
1.1. Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju (ICTY).....	12
1.2. Domaći krivični postupci	13
2. Obezbeđivanje adekvatne i efektivne naknade štete za sve žrtve rata	19
2.1. Izbeglice i interno raseljena lica	20
2.2. „Izbrisani“	22
2.3. Žene žrtve seksualnog nasilja u ratu	24
2.4. Obezbeđivanje kompenzacije za žrtve rata.....	26
2.5. Zadovoljenje za žrtve rata javnim izvinjenjem ili zvaničnom izjavom.....	28
2.6. Zadovoljenje za žrtve odavanjem počasti i komemoracijama.....	29
3. Potreba da se istina ustanovi i prizna	31
3.1. Genocid u Srebrenici	32
3.2. Operacija „Oluja“	33
3.3. Pokušaji da se formira komisija za istinu i pomirenje u bivšoj Jugoslaviji.....	34
3.4. Inicijativa da se formira regionalna komisija za istinu (RECOM)	35
3.5. Nestali.....	36
3.6. Civilno društvo i iznošenje istine	36
3.7. Mediji i iznošenje istine	37
3.8. Istina kroz kulturne manifestacije.....	38
4. Potreba za institucionalnim reformama kao garancijom neponavljanja	39
Zaključne napomene	43
Preporuke	45

Kratki pregled

Ovaj Tematski izveštaj bavi se procesom posleratne pravde i naporima usmerenim ka uspostavljanju dugoročnog mira u regionu bivše Jugoslavije, nakon oružanih sukoba tokom devedesetih godina prošlog veka, obeleženih „etničkim čišćenjem“ i zverstvima kakva u Evropi nisu viđena od Drugog svetskog rata. Izveštaj je usmeren na četiri ključne komponente posleratne pravde: na mere koje su neophodne da bi se ukinula nekažnjivost, obezbeđivanje adekvatne i efektivne naknade štete za sve žrtve rata, potrebu da se ustanovi i prizna istina o teškim kršenjima ljudskih prava i teškim kršenjima međunarodnog humanitarnog prava koja su se dešavala u regionu, te na to da se kroz neophodne institucionalne reforme uspostavi garancija da se to neće ponoviti.

Mere za ukidanje nekažnjivosti. Ovaj deo daje pregled rada Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju (ICTY), čiji je pionirski rad koncentrisan na krivično gonjenje i izvođenje pred sud najviše rangiranih lidera povezanih s ratnim zločinima. Naglašena je supsidijarna uloga Tribunala, kao i potreba da se uspostavlja i unapređuju delotvorni nacionalni pravosudni sistemi, koji će biti u stanju da delotvorno rade na ukidanju nekažnjivosti u regionu, što predstavlja stalni problem, uprkos činjenici da je većina zemalja bivše Jugoslavije reformisala svoje pravosudne sisteme i ustanovila sudove koji su se specijalizovali za ratne zločine. Veliki broj predmeta je u vezi s ratnim zločinima koji još nisu rešeni, a suđenja koja se održavaju u odsustvu bi, u principu, trebalo da se revidiraju, kako bi se obezbedili odgovarajući pravni lekovi za one koji su nepravedno osuđeni. Kosovo* je u tom smislu još uvek najslabije, naročito u pogledu loše zaštite svedoka.

Obezbeđivanje adekvatne i efektivne naknade štete za sve žrtve rata. Bez obzira na to koliko je napora uloženo, još uvek, nakon ratova tokom devedesetih, postoji nekih 438.000 izbeglica i drugih raseljenih lica, uključujući brojne Rome apatride. Neophodno je da se za te ljude nađu trajna rešenja. Razloga za nadu daju nedavni pokušaji u regionu da se obradi pitanje prisilne migracije i apatridstva, uz podršku UNHCR-a. Još jedna specifična grupa žrtava posleratnog perioda je nekih 25.000 koji su „izbrisani“ u Sloveniji. Ono što je vlada do sada pokušala da učini da bi rešila to pitanje nije bilo naročito uspešno, te je potrebno da se pokuša još više uraditi na polju ljudskih prava. Uz to, žene koje su tokom ratova u regionu bile žrtve

* Svako spominjanje Kosova, bilo ono teritorijalno, institucionalno ili u smislu populacije u ovom tekstu se spominje u potpunoj saglasnosti sa Rezolucijom 1244 (1999) Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija i bez predrasuda u vezi sa statusom Kosova.

seksualnog nasilja, a procenjuje se da ih je nekih 20.000, traže od država da posebnu pažnju i mere usmere na naknadu štete, koja će uključivati i rehabilitaciju. Ovaj deo bavi se i različitim oblicima u kojim može da se pojavi naknada žrtvama za ratne štete, ili se već pojavljuje: plaćanje kompenzacije (uključujući plaćanje kroz zakladni fond za žrtve, koji promovise Tribunal), zadovoljenje kroz javno izvinjenje ili zvaničnu izjavu, te zadovoljenje kroz počasti i komemoracije.

Potreba da se istina ustanovi i prizna. Ustanovljavanje i priznavanje istine jedna je od najznačajnijih komponenti procesa tranzicione pravde. Potrebno je da se učini još na borbi protiv neznanja i negiranja teških kršenja ljudskih prava, koja još uvek dominiraju javnim i političkim diskursom u regionu. Ovaj deo se bavi inicijativama za otkrivanje istine, kroz različite komisije za istinu i pomirenje, komisije za nestale, kao i korišćenjem katalizatorske funkcije civilnog društva, medija i kulture. Čak i danas se takvi napori ozbiljno ometaju upornom etničkom polarizacijom i podelama između političara i stanovništva, a situaciju dodatno pogoršava slaba medijska aktivnost o tom pitanju. Vlade zemalja u regionu moraju delotvornije da podrže inicijative za otkrivanje istine, te svoje aktivnosti koordiniraju kroz plan delovanja usaglašen na najširem osnovu.

Potreba za institucionalnim reformama kao garancijom neponavljanja. Zemlje bivše Jugoslavije morale su da prođu kroz dve velike istorijske tranzicije: jednu nakon pada bivše savezne socijalističke republike, a drugu nakon tragičnih događanja u godinama ratova tokom devedesetih godina prošlog veka. Da bi se obezbedili stvarna posleratna pravda i trajni mir u regionu, te države moraju da obave institucionalne reforme, počev od sopstvenih pravosudnih sistema, na kojima se zasniva vladavina zakona. Podjednako je neophodno da se osnaže nezavisnost i delotvornost postojećih nacionalnih institucija za zaštitu ljudskih prava (kao što su komisije za ljudska prava, ombudsmeni i druge srodne institucije). I na kraju, mora da se naglasi da je obrazovanje jedan od vitalnih sektora koje bi države u regionu morale da reformišu, uz korišćenje stručnih znanja Saveta Evrope, da bi se promovisao pluralizam i da bi se borilo protiv stalne etničke polarizacije i diskriminacije.

Tematski izveštaj na kraju sadrži zaključne napomene i određene preporuke, među kojima su i ratifikacija ili pristupanje svih država sledećim međunarodnim ugovorima Saveta Evrope: Evropska konvencija o nevaženju zastare za zločine protiv čovečnosti i ratne zločine iz 1974; Treći dodatni protokol uz Evropsku konvenciju o ekstradiciji iz 2010; Evropska konvencija o državljanstvu iz 1997, te Konvencija Saveta Evrope o izbegavanju apatridstva u vezi sa sukcesijom država iz 2006. Uz to, države u regionu koje to još nisu učinile trebalo bi da pristupe Konvenciji o kasetnoj municiji iz 2008.

i Protokolu V iz 2003. o eksplozivnim zaostacima iz rata uz Konvenciju o zabrani ili omeđenju korišćenja određenih vrsta konvencionalnog naoružanja koje može da se smatra pretjerano štetnim ili onih s neselektivnim delovanjem („Protokol V o eksplozivnim zaostacima iz rata uz Konvenciju o konvencionalnom naoružanju“).

Uvod

Proglašenje nezavisnosti Hrvatske i Slovenije 1991. godine bilo je početak kraja Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, koji prate tri velika oružana sukoba: u Hrvatskoj (1991-1995), Bosni i Hercegovini (1992-1995) i na Kosovu (1998-1999). Uz to su vođena još tri sukoba manjih razmera, u Sloveniji (juni-juli 1991) i u “bivšoj jugoslovenskoj republici Makedoniji” (januar-avgust 2001). Ti sukobi bili su u znaku teških kršenja ljudskih prava i ozbiljnih kršenja međunarodnog humanitarnog prava, kakva nisu viđena u Evropi od Drugog svetskog rata. Naročito su povezani s uspostavljanjem termina „etničko čišćenje“¹ i za sobom su ostavili stotine hiljada žrtava, od kojih su mnoge i danas bez naknade ratne štete za boli koje su pretrpele.

Zaostavština nasilne prošlosti još uvek lebdi nad regionom i ugrožava potpuno uživanje ljudskih prava, demokratiju i vladavinu zakona. Nedostatak političke vizije, a donedavno i rešenosti država da se bave kršenjima ljudskih prava u prošlosti, dovodi do individualnog traganja hiljada žrtava za istinom i naknadom štete, kao i neuspešnih domaćih postupaka o ratnima zločinima, dok su neki od optuženih za ratne zločine još uvek na slobodi.

Istinsko međuetničko poverenje i trajni mir u regionu bivše Jugoslavije ne mogu da se postignu bez pravde. Posleratna pravda nije samo pravosudna i retributivna, usmerena na kažnjavanje kroz pravičan sudski postupak protiv onih koji su izvršili zločine. Ona je pre svega restorativna i preventivna, usmerena ka obezbeđivanju pravnog leka za žrtve i, usmerena ka ukidanju nekažnjivosti, kao i tome da se obezbedi da svi ljudi u regionu prihvate prošlost i žive u miru i bezbednosti u kohezivnim, pluralističkim demokratskim društvima. Sredstva koja bi mogla da se koriste u te svrhe su i sudska i nesudska, poput inicijativa za krivično gonjenje, procesa traganja za istinom, programa reparacija, institucionalnih reformi, ili kombinacija svega navedenog.²

Cilj ovog Tematskog izveštaja je da doprinese onom što se trenutno radi na rešavanju bolnih iskustava iz ratova u bivšoj Jugoslaviji i na obezbeđivanju naknade za sve žrtve teških kršenja ljudskih prava. Struktura Izveštaja sledi četiri osnovna elementa posleratne pravde: mere koje su neophodne za ukidanje nekažnjivosti, pružanje adekvatne i efektivne naknade štete za sve žrtve rata, potreba da se istina ustanovi i prizna, te reorganizacija i

1. Dražen Petrović, „Ethnic cleansing – An attempt at methodology“, 5 European Journal of International Law (1994), str. 342-359.

2. Vidi: Generalna skupština Ujedinjenih nacija, *Analytical study on human rights and transitional justice*, A/HRC/12/18, 6. 8. 2009, str. 4, pasus 3.

uspostavljanje efikasnih i odgovornih državnih institucija, da bi se izbeglo da se ponove teška kršenja ljudskih prava. Poslednji deo sadrži zaključne napomene i određene preporuke koje bi trebalo da datim državama pomognu u naporima da ostvare posleratnu pravdu i pomirenje, uz potpuno i efektivno poštovanje međunarodnih i evropskih standarda ljudskih prava.

1. Mere za ukidanje nekažnjivosti

Nekažnjivost podstiče izvršenje i ponavljanje zločina, izaziva dodatnu patnju žrtava i negativno deluje na vladavinu zakona i poverenje javnosti u pravosudni sistem, naročito u slučajevima kad postoji zaostavština ozbiljnih kršenja ljudskih prava.³ Počinioci teških kršenja ljudskih prava ili ozbiljnih kršenja međunarodnog humanitarnog prava trebalo bi da podležu delotvornim istragama, krivičnom gonjenju i pravičnom suđenju.

3. Vidi: Komitet ministara Saveta Evrope, „Smernice za ukidanje nekažnjivosti za teška kršenja ljudskih prava“ (*Guidelines on eradicating impunity for serious human rights violations*), usvojene 30. 3. 2011.

Domaći postupci za ratne zločine u većini zemalja u regionu bivše Jugoslavije su generalno spori i suočeni sa ozbiljnim nedostacima. Fotografija © Savet Evrope

S obzirom na to da je međunarodni pravosudni sistem po svojoj prirodi supsidijaran, borba protiv nekažnjivosti bi trebalo, u principu, da se odvija na nivou države. Nažalost, takva mogućnost je teška, ako ne i nemoguća, u većini postkonfliktnih društava, uključujući i bivšu Jugoslaviju. Slab pravosudni sistem, nedostatak odgovarajućih zakona, ponekad i jaka podrška unutar zemlje radikalnim grupama i počiniocima tih dela, te nestabilni politički i ekonomski uslovi, neki su od elemenata koji tom procesu nanose štetu ili ga zaustavljaju. Pravosuđe u bivšoj Jugoslaviji neposredno nakon rata nije bilo u stanju da samo rešava i krivično goni složene predmete. Nove vlade ili nisu bile spremne, ili nisu bile u stanju da se nose s kršenjima ljudskih prava koja su počinjena u prošlosti. Prema tome, uspostavljanje Tribunala u Hagu bilo je najbolje rešenje koje je moglo da se postigne. Mada je to bio nov međunarodni sud, koji je vremenom gradio sopstvena stručna znanja, i mada je bio smešten daleko od stvarnog *loci delicti*, Tribunal je dosta učinio u pogledu pružanja zadovoljenja žrtvama, ali i razvoja međunarodnog prava.

1.1. Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju (ICTY)

Međunarodni tribunal ustanovljen je 1993. godine, Rezolucijom Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija br. 827. Do septembra 2011. Tribunal je izdao optužnice protiv 161 lica. Optužnice se bave zločinima koji su počinjeni u periodu od 1991. do 2001. u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj, Srbiji, na Kosovu, te u "bivšoj jugoslovenskoj republici Makedoniji". Tribunal se prevashodno bavi liderima koji su najviše rangirani i osumnjičeni da su odgovorni za zločine koji su u nadležnosti Tribunala, a predmete protiv srednje i niže rangiranih osumnjičenih prenosi na nadležne nacionalne pravosudne strukture. Transfere predmeta prati i Tribunalova obuka ljudi iz pravne struke u bivšoj Jugoslaviji, konkretno kroz projekat „Pravda i ratni zločin“, koji je završen u oktobru 2011.⁴

U januaru 2012. u Pritvorskoj jedinici Tribunala nalazilo se 35 lica, a u toku je bio postupak za 35 optuženih. U postupcima koji su završeni od 126 optuženih lica 13 ih je oslobođeno, protiv 64 je izrečena kazna, 13 je prosleđeno u domaću jurisdikciju Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Srbije, a za 36 optuženih optužnica je ili povučena, ili su oni preminuli.⁵

Tribunal je dao značajan doprinos u odmicanju od negiranja i nekažnjivosti, te u ustanovljavanju činjenica i odgovornosti za zločine koji su počinjeni u bivšoj Jugoslaviji tokom devedesetih godina prošlog veka. Žrtvama ratnih

4. Saopštenje za javnost Međunarodnog tribunala, 26. 10. 2011.

5. UN ICTY, „Key Figures of ICTY Cases“, 13. 1. 2012, www.icty.org/x/file/TheCases/KeyFigures/key_figures_110913_en.pdf.

zločina ponudio je osećaj pravde jer je na odgovornost za ratne zločine pozvao pojedince, te predstavljao forum gde glas žrtava može da se čuje, bez obzira na svoja ograničenja. Jedan od velikih uspeha Tribunala je rodno zasnovan pristup. Seksualno nasilje priznato je kao teško kršenje Četvrte ženevske konvencije. U tom kontekstu korisno je da se pomene i inicijativa Tribunala da se, kroz jedan zakladni fond, sličan onom koji postoji na Međunarodnom krivičnom sudu, ustanovi sistem za pružanje pomoći i podrške žrtvama zločina koji ulaze u njegovu nadležnost. UN i sve države članice trebalo bi da snažno podrže tu inicijativu.

Tribunalove presude su u regionu povremeno viđene čisto brojčano, kroz prebrojavanje koja je „strana“ dobila više godina zatvora, ali bez kritičkog i iskrenog pristupa ljudskim pravima žrtava. Neki od onih koji su odslužili kazne su u svojim društvima dočekani kao heroji i branioци nacionalnog interesa. Naprimer, po povratku iz zatvora 2009. Biljana Plavšić⁶ je u Beograd sletela avionom vlade Srbije, koji su za tu priliku iznajmili zvaničnici Republike Srpske.⁷ Takvi incidenti pokazuju da, bez obzira na značajnu supsidijarnu ulogu koju je Tribunal odigrao u borbi protiv nekažnjivosti i njenom ukidanju u bivšoj Jugoslaviji, i nastaviće je igrati sve do završetka svoje „izlazne strategije“,⁸ na domaćem nivou još uvek moraju delotvorno da se rešavaju ozbiljni izazovi povezani s nekažnjivosti. Države u regionu trebalo bi da rade na procesima koji će da podstaknu one koji su počinili ratne zločine da priznaju i prihvate svoju odgovornost, te da na taj način pomognu društvu u celini da postane svesno efekata određenih događaja koji su delovali na to društvo. Takvi procesi bi omogućili onima koji su počinili ratne zločine da pokažu da se kaju, i tako im dali priliku da traže oprost.

1.2. Domaći krivični postupci

U poslednjih nekoliko godina unapređena je regionalna saradnja, kao faktor bitan za efektivno krivično gonjenje i kažnjavanje s ratom povezanih zločina počinjenih na nacionalnom nivou.⁹ Unapređenje saradnje između državnih tužilaca, uključujući i sporazume o bilateralnoj ekstradiciji i priznavanju stranih presuda, doprinosi borbi protiv nekažnjivosti u regionu. U februaru

6. Biljana Plavšić bila je jedna od vodećih političkih figura bosanskih Srba u BiH. Tribunal ju je 2003. osudio za zločine protiv čovečnosti i izrekao joj kaznu od 11 godina zatvora.

7. Republika Srpska je jedan od dva entiteta u Bosni i Hercegovini, stvorenih Dejtonskim mirovnim sporazumom iz 1995. godine, koji je okončao rat u toj zemlji.

8. Rezolucijom br. 1966 (2010) Savet bezbednosti Ujedinjenih nacija tražilo je od Tribunala da preduzme sve moguće mere da se ekspeditivno okonča sav njegov preostali rad, najkasnije do 31. 12. 2014.

9. Vidi: Rezolucija Parlamentarne skupštine Saveta Evrope br. 1785 (2011) *o obavezama država članica i posmatrača u Savetu Evrope da saraduju u krivičnom gonjenju ratnih zločina*.

2010. ministri pravde Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Srbije potpisali su bilateralne sporazume kojima se sprečava zloupotreba dvojnog državljanstva u postupcima ekstradicije. Međutim, još uvek postoji zabrinutost zbog izveštaja koji ukazuju na to da Bosna i Hercegovina i Srbija zabranjuju izručenje svojih državljana. Mora da se primeti i da određeni broj država u regionu još nije pristupio Evropskoj konvenciji o nevaženju zastare za zločine protiv čovečnosti i ratne zločine iz 1974,¹⁰ kao ni Trećem dodatnom protokolu uz Evropsku konvenciju o ekstradiciji iz 2010, čije odredbe imaju za cilj da unaprede efikasnost i brzinu u krivičnopravnom polju, te da na minimum smanje kašnjenja kad se lice koja se traži saglasi s ekstradicijom.¹¹

Posebno je zabrinjavajuća neadekvatna koordinacija između pojedinih zemalja u regionu kada se radi o rešavanju problema u vezi s ratnim zločincima koji su u bekstvu i koji, navodno, putuju od jedne zemlje do druge. Takav primer je Radovan Stanković, koji je prebačen iz Tribunala, a Sud Bosne i Hercegovine mu je izrekao kaznu zatvora od 20 godina. U maju 2007. pobjegao je iz zatvora u Foči. Tužilac Tribunala u Hagu je iskazao svoju zabrinutost zbog toga što je „malo koordinirane akcije“ između Bosne i Hercegovine, Crne Gore i Srbije usmerene na hapšenje ovog odbeglog ratnog zločinca.¹² Stanković je konačno uhapšen 21. 1. 2012. Tužilac Tribunala pozdravio je to hapšenje i iskazao nadu da je to odraz veće rešenosti vlasti Bosne i Hercegovine da podrže proces izvođenja pred lice pravde onih koji su odgovorni za ratne zločine počinjene na njihovoj teritoriji početkom devedesetih.

Mada je u nekim zemljama u regionu bilo krivičnog gonjenja za ratni zločin tokom rata ili neposredno nakon njegovog završetka, kao što se desilo u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj 1993, odnosno 1996, sistematični pokušaji da se pred nacionalnim sudovima obrađuje prošlost započeli su tek nakon ustanovljavanja specijalnih odeljenja za ratne zločine u Bosni i Hercegovini (2005), Hrvatskoj (2003) i Srbiji (2003). Misija Ujedinjenih nacija za privremenu upravu na Kosovu dozvolila je 2000. godine međunarodnim sudijama, tužiocima i advokatima da rade, uz domaće kolege, u pojedinačnim predmetima ratnih zločina pred domaćim sudovima. To je, nakon 2008, omogućila i Evropska misija za vladavinu zakona na Kosovu (EULEX).

Za sada su domaći postupci u većini zemalja u regionu generalno spori i imaju ozbiljne nedostatke. Nemaju potpunu političku podršku, a neke od

10. Do decembra 2011. tri države u regionu koje su ratifikovale taj međunarodni ugovor su Bosna i Hercegovina, Crna Gora i Srbija.

11. Do decembra 2011. ovaj protokol je ratifikovala Srbija, a potpisala „bivša jugoslovenska republika Makedonija“.

12. Izveštaj tužioca Tribunala u Hagu Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija, UN Doc S/2011/716, 16. 11. 2011, str. 33, stav 67.

političkih partija vršile su otvorenu opstrukciju. Takva atmosfera stvara i ozbiljne probleme kad se radi o zaštiti svedoka. Bezbednost svedoka je veliki problem kada je u pitanju rat na Kosovu 1998-1999, posebno u kontekstu istraga koje se vode na osnovu ozbiljnih navoda o transplantaciji organa, ilegalnom zatvaranju i ubijanju, dakle o onome što se dešavalo uglavnom od 1999. nadalje.¹³

Pravosudni sistem u Bosni i Hercegovini pokazao je da je u stanju da pravično i efikasno sudi u predmetima koji su mu prebačeni s Tribunala u Hagu, što je potvrđeno i monitoringom nad tim postupcima, koji su vodili Tribunal i OSCE.¹⁴ Bez obzira na ove pozitivne ocene, postoje ozbiljni razlozi za zabrinutost u pogledu nedovoljnog napretka u sprovođenju Državne strategije za rad na predmetima ratnih zločina (u daljem tekstu: Nacionalna strategija),¹⁵ prevashodno zbog nedovoljne koordinacije između različitih institucija sektora pravde na nivou države, entiteta i Distrikta Brčko, te zbog nedovoljnih sredstava za njeno sprovođenje. Savet ministara Bosne i Hercegovine usvojio je Nacionalnu strategiju u decembru 2008, a sam dokumenat govori o nekih 10.000 osumnjičenih, od kojih je oko 1.300 pod aktivnom istragom. Strategija daje rok od sedam godina kao period koji je potreban za krivično gonjenje u najsloženijim i najprioritetnijim predmetima, a 15 godina za preostale predmete. Predviđeno je da se uspostavi jedinstvena, centralizovana baza podataka, koja će da sadrži informacije o svim predmetima koji su završeni. Podjednako zabrinjavajući su i verbalni napadi na pravosudni sistem i negiranje ratnih zločina, koje izriču neki visoko pozicionirani političari u zemlji. Takvi slučajevi potkopavaju ono što zemlja pokušava da učini kako bi se ostvarili posleratna pravda i pomirenje.

Što se tiče Hrvatske, Zakon o primjeni statuta međunarodnog krivičnog suda i progonu za krivična djela protiv međunarodnog ratnog i humanitarnog prava predviđa, između ostalog, da se uspostave specijalizovana odeljenja u županijskim sudovima u Zagrebu, Osijeku, Rijeci i Splitu, za suđenje u krivičnim predmetima koji su povezani s ratom. Jedan od osnovnih ciljeva ovakve inicijative je da se svedoci zaštite od pritiska i zastrašivanja. Prvo prosleđivanje predmeta specijalizovanom odelu desilo se 2006, zato što je glavni državni tužilac bio zabrinut za nepristrasnost i zastrašivanje svedoka u lokalnoj jurisdikciji.

13. Vidi: Parlamentarna skupština Saveta Evrope, Rezolucija 1784 (2011) *Zaštita svedoka kao kamen temeljac pravde i pomirenja na Balkanu*, te Rezolucija 1782 (2011) *Istrage o navodima o nečovečnom postupanju s ljudima i ilegalnoj trgovini ljudskim organima na Kosovu*.

14. ICTY, saopštenje za medije, 1. 11. 2011, dostupno na: www.icty.org.

15. OSCE BiH, „*Delivering Justice in BiH: An Overview of War Crimes Processing from 2005 to 2010*“, maj 2011, dostupno na: www.oscebih.org/documents/osce_bih_doc_2011051909455767eng.pdf, poslednja poseta 26.1.2012.

Ministarstvo pravde je Komesara, tokom njegove posete Hrvatskoj 2010, obavestilo da su u proteklih pet godina postupci za zločine povezane s ratom vođeni pred 21 županijskim sudom, u sredini i u zajednici gde su se zločini i desili. Međutim, određeni broj sudova nije imao ni stručnost ni infrastrukturu da zaštiti i podrži svedoke. Naprimera, nisu imali odvojene ulaze za javnost, optuženike i svedoke. Sudovi sa specijalizovanim odeljenjima opremljeni su tako da, koristeći video-konferencijske mogućnosti, zaštite svedoke. Pozitivno je i to što je 2009. godine usvojen *Zakon o kaznenom postupku*, koji predviđa da mogu ponovo da se otvaraju predmeti u vezi s ratnim zločinom, tamo gde je suđenje bilo u odsustvu. Predmeti mogu ponovo da se otvaraju ukoliko, bilo optuženi bilo tužilac, predoče nove dokaze. Bitno je i to da optuženi više ne mora da bude prisutan, što je ranije bio slučaj.

Međutim, ozbiljan nazadak desio se kad je Sabor Hrvatske 21. 10. 2011. usvojio zakon kojim su svi pravni akti u vezi s ratom 1991-1995. kojima su hrvatski državljani osumnjičeni, optuženi ili osuđeni za ratne zločine, proglašeni ništavnim. Ovaj potez je usledio nakon što je Hrvatska od Srbije dobila spisak optužnica protiv hrvatskih državljana za ratne zločine. Hrvatski predsednik Ivo Josipović javno je kritikovao ovaj zakon, kao nešto što dovodi u sumnju rešenost Hrvatske da krivično goni ratne zločince.

Na Kosovu su 2005. ustanovljeni nezavisno *Sudsko veće Kosova* i Ministarstvo pravde. Mada postoje strukture, kosovski pravosudni sistem i dalje je slab na svim nivoima. Kosovski pravosudni sistem i Tribunal u Hagu identifikovali su i kažnjavaju počinioce ratnih zločina tokom sukoba 1998-99, ali još uvek ima dosta nerešenih predmeta.¹⁶ Od decembra 2008, istrage u vezi s ratnim zločinima vodi EULEX-ova Jedinica za istraživanje ratnih zločina, koju čine međunarodni istražitelji. Sudije EULEX-a su nadležni da sude u predmetima zločina povezanih s ratom. Tako je tokom 2009. doneseno deset takvih presuda, a 2010. četiri.¹⁷ Jedno od lica koje je EULEX 2011. optužio za ratni zločin tokom rata 1998-1999. je i kosovski političar i parlamentarac Fatmir Limaj.

Izveštaj Parlamentarne skupštine Saveta Evrope iz 2011. o nečovečnom postupanju s ljudima i ilegalnoj trgovini ljudskim organima na Kosovu,¹⁸

16. Vidi izveštaj komesara Hamarberga o Kosovu, 2. 7. 2009, CommDH(2009)23, odeljak III, kao i Rezoluciju 1784 (2011) Parlamentarne skupštine Saveta Evrope o zaštiti svedoka kao kamenu temeljcu pravde i pomirenja na Balkanu.

17. Godišnji izveštaj o pravosudnim aktivnostima EULEX-ovih sudija za 2010, str. 23, dostupan na: www.eulex-kosovo.eu/en/justice/judicial-functions.php, poslednja poseta 27.1.2012.

18. Dokument 12462, 7. 1. 2011; vidi i Rezoluciju 1782 (2011) Parlamentarne skupštine Saveta Evrope, *Istraga o navodima o nečovečnom postupanju s ljudima i ilegalnoj trgovini organima na Kosovu*.

od leta 1999. nadalje, dodatno govori o ozbiljnim teškoćama s kojima se suočava pravda na Kosovu. Najznačajniji problemi na Kosovu su, kako se čini, neadekvatna zaštita svedoka i nespremnost ljudi da svedoče protiv etničkih Albanaca koji su, navodno, učestvovali u ratnim zločinima. EULEX ima svoj Program za bezbednost svedoka, ali u ovom ključnom području ipak je potreban i veći i značajniji napredak krivično-pravnog sistema.¹⁹ Prijetnje i ubistva su ključna prepreka u postupcima koji su u vezi s ratnim zločinima počinjenim na Kosovu. Ta situacija ima vrlo negativne posledične efekte na nivou međunarodne pravde, kako se i vidi na primeru Tribunalovog predmeta *Ramuš Haradinaj i drugi*, koji se odnosi na trojicu bivših vodećih pripadnika Oslobođilačke vojske Kosova. Njih se, između ostalog, teretilo za zločine protiv čovečnosti počinjene na Kosovu 1998. U aprilu 2010. Žalbena veće Tribunala naložilo je da se delimično ponovi postupak protiv ove trojice optuženih, s obzirom na kontekst „ozbiljnog zastrašivanja svedoka“ tokom postupka pred sudskim većem.

Ozbiljni problemi koji i dalje postoje u sudskom sistemu “bivše jugoslovenske republike Makedonije” posebno otežavaju borbu protiv nekažnjivosti za ratni zločin. Pravosuđe te zemlje i domaći i međunarodni akteri opisuju kao slabo. Da bi otklonila nedostatke u sferi pravosuđa, vlada je 2004. usvojila i strategiju i akcioni plan za reformu pravosuđa. Cilj je bio da se kroz suštinske zakonske reforme osnaže nezavisnost i efikasnost pravosuđa, te da se njegov rad više uskladi s međunarodnim standardima ljudskih prava. Od tada je sproveden određeni broj reformskih mera. Posebno zabrinjavajuća bila je odluka Parlamenta od 19. 7. 2011. da se Zakon o amnestiji iz 2002. primeni na sve predmete koje je Tribunal u Hagu tokom 2008. vratio državi, da se vode pred domaćim sudovima. Ako se ta parlamentarna odluka konačno primeni, to će značiti da su okončani postupci u četiri predmeta ratnog zločina, čime će se zadati ozbiljan udarac onome što se trenutno čini da bi se u regionu ostvarila pravda.

U Crnoj Gori su 2008. pri višim sudovima u Podgorici i Bijelom Polju ustanovljena odeljenja koja su specijalizovana za postupke u vezi s ratnim zločinima. Tokom 2010. i 2011. vođena su četiri predmeta ratnog zločina. U svim tim predmetima optuženi su bili samo direktni izvršioци dela. Jedan od tih predmeta ticao se izbeglih bosanskih muslimana koje je policija u Crnoj Gori 1992. godine uhapsila i predala snagama bosanskih Srba u Bosni i Hercegovini, gde ih je većina ubijena. Grupa preživelih, kojima se priključila rodbina žrtava, pokrenula je postupak i od crnogorskih vlasti

19. Vidi EULEX, „Otvoreno pismo o zaštiti svjedoka“ (*Open letter on witness protection*), saopštenje za medije od 30. 11. 2011, dostupno na: www.eulex-kosovo.eu, poslednja poseta 27.1.2012.

2008. dobila naknadu. Krivične istrage i postupci koje je tokom 2005. pokrenula Kancelarija državnog tužioca konačno su se usmerili na samo pet nisko rangiranih službenika snaga bezbednosti. Presudom koju je Viši sud u Podgorici izrekao u martu 2011. ti optuženi su oslobođeni, a žalbu su podneli i državni tužilac i dve majke koje su izgubile sinove.²⁰

Na kraju, što se tiče Srbije, zakonom je 2003. ustanovljeno Veće za ratne zločine Okružnog suda u Beogradu, kao i Tužilaštvo za ratne zločine Republike Srbije. Njihova nadležnost uključuje krivično gonjenje i vođenje sudskih postupaka protiv izvršilaca ratnih zločina, genocida i zločina protiv čovečnosti koji su počinjeni na teritoriji bivše Jugoslavije nakon 1. 1. 1991. Kancelarija komesara Hammarbega primila je izveštaje koji ukazuju da sporo napreduju postupci u vezi s ratnim zločinima. Prema informacijama Kancelarije tužioca za ratni zločin, do juna 2001. ukupno 383 lica krivično su gonjena za zločine povezane s ratom. Izrečene su 22 konačne presude, koje se odnose na 53 osuđenika, a u tri predmeta s 15 optuženih žalbeni postupci su još uvek u toku.

Izveštaji ukazuju i na to da tužilac za ratne zločine i njegovi zamenici deluju u atmosferi pretnji i zastrašivanja iz javnosti. Prema izveštajima, situaciju dodatno pogoršava ograničena politička podrška, čak i opstrukcije nekih političkih stranaka.

Kapacitet sistema za zaštitu svedoka u Srbiji ograničen je i trpi zbog navodnog nedostatka poverenja samih svedoka. Pominju se i nedovoljni ljudski i novčani resursi, nedostatak odgovarajuće opreme, kao i nedostatak saradnje i koordinacije između Jedinice za zaštitu svedoka, Tužilaštvo za ratne zločine Veće za ratne zločine. Međutim, srpske vlasti pokazuju rešenost da unaprede sistem zaštite svedoka, tako što će se relevantne nadležnosti preneti na Ministarstvo pravde. Planira se da se potpuni prenos tih nadležnosti okonča za dve godine, jer traži unapređenje domaćih stručnih znanja, kao i dodelu značajnih finansijskih sredstava.²¹

20. Human Rights Action, *Ljudska prava u Crnoj Gori 2010-2011*, Podgorica, 2011, str. 566-590.

21. Vidi izveštaj komesara Hamarberga nakon posjete Srbiji, 22. 9. 2011, CommDH(2011)29, odeljak I.

2. Obezbeđivanje adekvatne i efektivne naknade štete za sve žrtve rata

Nasilni sukobi na teritoriji bivše Jugoslavije ostavili su, na hiljadama ljudi koji su ih proživeli, velike negativne posledice, i mentalne i materijalne. Jedna studija, zasnovana na intervjuima obavljenim u periodu 2005-2006, s više od 4.000 ljudi koji su preživeli ratove u regionu, pokazala je da značajan broj učesnika (22,8%) pati od posttraumatskog stresnog poremećaja i depresije.²²

22. Stefan Priebe *et al.*, "Experience of human rights violations and subsequent mental disorders-A study following the war in the Balkans", *Social Science & Medicine* 71 (2010) str. 2170-2177.

Kako naglašavaju UN-ovi Principi i smernice iz 2005, adekvatna, efektivna i promptna reparacija ima za cilj da promoviše pravdu, tako što pruža lek za teška kršenja međunarodnog prava ljudskih prava i ozbiljna kršenja međunarodnog humanitarnog prava. Reparacija treba da bude proporcionalna težini kršenja i pretrpljenoj šteti.²³

Reparacija, u svim dolje navedenim oblicima, mora da bude zasnovana na principima nediskriminacije, pravičnosti i nepristrasnosti. Mada osnovna dužnost jeste na datim državama, trebalo bi da međunarodna zajednica, uključujući Evropu, efektivno podrži, i to svim raspoloživim sredstvima, pravdu koja ne može da se ostvari bez adekvatne naknade štete žrtvama. Tri grupe žrtava iz perioda rata u bivšoj Jugoslaviji koje su posebno ranjive traže posebnu pažnju, a razmatraju se u daljem tekstu su: izbeglice i interno raseljena lica, uključujući Rome, žene žrtve seksualnog nasilja tokom sukoba, i „izbrisani“ u Sloveniji.

2.1. Izbeglice i interno raseljena lica

Sukobi koji su se desili tokom devedesetih godina prošlog veka prouzrokovali su prisilnu migraciju skoro tri miliona ljudi, unutar regiona bivše Jugoslavije i van nje. Mada je većina tih izbeglih uspela da se vrati ili pronađe razumnu alternativu, u novembru 2011. bilo je još nekih 438.000 izbeglica i drugih raseljenih lica čiji legitimni zahtevi još uvek nisu bili zadovoljeni, a za koje trajno rešenje još uvek nije pronađeno.

Među najranjivijim pripadnicima raseljene populacije unutar i van regiona i dalje su Romi, koji su i jedna od grupa koja trpi najveću diskriminaciju. Duboko usađene predrasude prema Romima i nedostatak političke volje sprečavaju pronalaženje trajnih rešenja za teške i dugotrajne probleme u vezi s ljudskim pravima tog dela stanovništva bivše Jugoslavije, kao i ostatka Evrope. Posebno su zabrinjavajući prisilni povratci Roma iz zapadnoevropskih zemalja na Kosovo, u postkonfliktno društvo koje se bori s posledicama oružanog sukoba. Određeni broj proteranih Roma vratio se u olovom zagađene logore Česmin Lug i Osterode u severnoj Mitrovici, gde žive romske porodice, uključujući decu, koje trpe teške posledice po zdravlje.²⁴

Prvi regionalni sporazum o trajnim rešenjima za raseljena lica nakon Dejtonskog mirovnog sporazuma iz 1995. je Sarajevska deklaracija, koju su

23. Stav 15, Osnovni principi i smernice o pravu na pravni lek i naknadu štete za žrtve teških kršenja međunarodnog prava ljudskih prava i ozbiljna kršenja međunarodnog humanitarnog prava, UN GA Res. 60/147, 16. 12. 2005.

24. Vidi: „Deca postaju žrtve kad su porodice prisiljene da se vrate na Kosovo“ („*Children victimised when families are forced to return to Kosovo*“), komentar komesara Hamarberga o ljudskim pravima, 9. 7. 2010.

31. 1. 2005. potpisale Bosna i Hercegovina, Hrvatska i (tadašnja) Srbija i Crna Gora, nakon „regionalne ministarske konferencije o povratku izbeglica“. To je usledilo nakon zajedničke ministarske deklaracije o „zaustavljanju raseljavanja i obezbeđivanju trajnih rešenja za ugrožene izbeglice i interno raseljena lica“, koju su 7. 11. 2005. potpisali ministri spoljnih poslova Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Crne Gore i Srbije. Ovakvi pohvalni napori da se okonča dugi raseljenički status ljudi u regionu podržale su međunarodne organizacije, uključujući UNHCR, Savet Evrope i Evropsku uniju.

Posebno su značajne velike obaveze koje su ove četiri države preuzele na osnovu Zajedničke deklaracije iz Beograda 2011: treba da se obezbedi da sve izbeglice koje su smeštene u kolektivne centre dobiju adekvatan stambeni smeštaj; treba da se sagledaju stambene potrebe ranjivih lica, uključujući bivše nosioce stanarskog prava koji spadaju u tu kategoriju; treba da se olakšaju procedure za pribavljanje lične dokumentacije za sve raseljene; treba da se da garancija za slobodan i obavešten izbor trajnog rešenja za sve raseljene. Očekuje se da će „Zajednički regionalni višegodišnji program“ biti predstavljen na međunarodnoj donatorskoj konferenciji početkom 2012, a da će biti sproveden u periodu od pet godina.

Jedna od velikih i stalno prisutnih prepreka za povratak izbeglica i raseljenih lica u svoje domove je to što su velika područja, uključujući plodnu obradivu zemlju, zagađena minama i kasetnom municijom, kao i eksplozivnim ostacima konvencionalnog naoružanja, zaostalom iz ratova tokom devedesetih. Ekspertni izveštaji ukazuju na to da zaostale protivpešadijske mine i kasetna municija još uvek ugrožavaju stotine hiljada ljudi i njihove zajednice u regionu, posebno u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj, Srbiji i na Kosovu.²⁵ Te države i vlasti moraju da deluju u smeru raščišćavanja zagađenih područja i zaštite ljudskih života, u skladu sa standardima Međunarodnog ugovora o zabrani protivpešadijskih mina iz 1997, Konvencije o kasetnoj municiji iz 2008,²⁶ Protokola V iz 2003. o eksplozivnim zaostacima iz rata uz Konvenciju o konvencionalnom naoružanju,²⁷ te ništa manje bitnog člana 2 Evropske konvencije o ljudskim pravima (pravo na život).

25. Vidi izveštaj o stanju zagađenosti minama po zemljama, dostupan na: www.the-monitor.org, poslednja poseta 27.1.2012.

26. Ti ugovori zabranjuju korišćenje, skladištenje, proizvodnju i transport protivpešadijskih mina, odnosno kasetne municije, te daju rokove u kojima države potpisnice moraju da očiste ugrožena područja i unište takvo naoružanje, te pruže pomoć žrtvama. Sve države su do decembra 2011. pristupile prvom pomenutom ugovoru, a drugom još nije pristupila jedino Srbija.

27. Protokol V konkretno predviđa obeležavanje, raščišćavanje, uklanjanje ili uništavanje eksplozivnih zaostataka iz rata koji potiču od konvencionalnog naoružanja, a nisu pokriveni Ugovorom o zabrani mina ili Konvencijom o kasetnoj municiji. Predviđa i saradnju država ugovornica i drugih država i organizacija u ovom domenu. Do decembra 2011, sve države iz regiona osim Srbije i Crne Gore pristupile su Protokolu V.

Mora da se naglasi da je dugotrajno raseljavanje iz bivše Jugoslavije i unutar nje direktno povezano s apatridstvom. Prema procenama UNHCR-a, više od 18.000 ljudi u Jugoistočnoj Evropi su ili apatridi, ili su izloženi riziku da to postanu. Mnogi koji jesu apatridi su Romi. Procenjuje se da u Italiji živi nekih 15.000 Roma koji su apatridi poreklom iz bivše Jugoslavije. Postoje neki regionalni pokušaji da se ti problemi delotvorno rešavaju. Jedna od poslednjih inicijativa je Zagrebačka konferencija o pribavljanju ličnih dokumenata i prijavi rođenja u Jugoistočnoj Evropi, kojoj je, u organizaciji UNHCR-a i OSCE-a, domaćin bila Hrvatska. Zagrebačkom deklaracijom, usvojenom 27. 11. 2011, učesnici, uključujući sve države u regionu bivše Jugoslavije, predlažu i preporučuju određeni broj korisnih mera na lokalnom i regionalnom nivou, a nastavak se očekuje u martu 2012, kad će se u Skoplju sastati Dekada Roma.

Na kraju mora da se napomene da ima država u regionu koje još nisu pristupile Evropskoj konvenciji o državljanstvu iz 1997, kao ni Konvenciji Saveta Evrope o izbegavanju apatridstva u vezi sa sukcesijom država iz 2006.²⁸ Oba ova međunarodna ugovora sadrže pravila i procedure od ogromnog značaja za efektivno uživanje ljudskog prava na državljanstvo u Evropi. Neke od osnovnih odredbi predviđaju: osnovni sveobuhvatni princip nediskriminacije u zakonu i u praksi; specijalnu zaštitu koju države moraju da pruže deci koja su rođena na njihovoj teritoriji, a koja rođenjem ne stiču državljanstvo neke druge zemlje; restriktivne uslove pod kojima neko može da izgubi državljanstvo *ex lege*; te dužnost država da obrazlože i pismeno dostave sve svoje odluke u vezi s državljanstvom.

2.2. „Izbrisani“

Slovenačka vlada je 24. 2. 1992. iz evidencije stalno nastanjenih u Republici Sloveniji izbrisala 25.671 državljana bivše Jugoslavije. Ta mera bila je rezultat primene Zakona o strancima iz 1991, koji je predviđao da državljani bivših jugoslovenskih republika koji nisu bili slovenački državljani državljanstvo Slovenije mogu da steknu ako zadovolje tri uslova: da su status stalnog boravka u Sloveniji stekli do 23. 12. 1990 (datum plebiscita o nezavisnosti); da su zaista nastanjeni u Sloveniji; te da su se za državljanstvo prijavili u roku od šest meseci od dana stupanja na snagu Zakona o državljanstvu iz 1991. Svi koji nisu podneli zahtev za državljanstvo u skladu s tim zakonom u roku od tri meseca izbrisani su iz evidencije stalno nastanjenih lica.

28. Do decembra 2011. prvi ugovor su ratifikovale Bosna i Hercegovina, Crna Gora i “bivša jugoslovenska republika Makedonija”, a drugi je ratifikovala samo Crna Gora.

Prema zvaničnim statističkim podacima slovenačke vlade, 24. 1. 2009. godine, od 25.671 „izbrisanih“ lica, njih 13.426 nije bilo rešilo svoj status u Republici Sloveniji i njihovo trenutno boravište je nepoznato.

To „brisanje“ imalo je ozbiljne negativne posledice po uživanje osnovnih ljudskih prava „izbrisanih“ ljudi, uključujući pravo na privatni i porodični život, kao i ekonomska i socijalna prava.²⁹ Mnoge porodice su se razdvojile, neki su se našli u Sloveniji, a drugi u nekoj od zemalja koje su nastale raspadom bivše Jugoslavije. Prema izveštajima, među „izbrisanim“ je bio i određeni broj maloletnih lica. Neki od „izbrisanih“ koji su ostali u Sloveniji gurnuti su na marginu socijalnog života. Oni nisu u stanju da napuste zemlju jer ne mogu u nju ponovo da uđu bez važećih dokumenata. Teškoće u zadržavanju posla i vozačkih dozvola, te u pribavljanju starosnih penzija, samo su neki od problema s kojima se „izbrisani“ susreću nakon „brisanja“. Izveštaji ukazuju na različite fizičke i mentalne probleme koje „izbrisani“ trpe zato što nemaju zdravstveno osiguranje, ali i zbog socijalne marginalizacije s kojom su se suočili na osnovu činjenice da su „izbrisani“.

Ustavni sud Slovenije je 1999. doneo svoju prvu odluku o tom pitanju, kojom je proglasio takvo brisanje nezakonitim, a relevantne odredbe Zakona o strancima iz 1991. neustavnim. Posledica te odluke je da je u julu 1999. slovenački parlament usvojio Zakon o zakonskom statusu državljana drugih zemalja naslednica bivše Jugoslavije u Republici Sloveniji (Zakon o zakonskom statusu). Po tom zakonu, boravišne dozvole izdate su *ex nunc* onima koji su ispunjavali uslove. Ustavni sud je 2003. doneo drugu odluku o tom pitanju. Zaključio je da je Zakon o zakonskom statusu po raznim osnovama neustavan, a jedan od osnova bio je taj što nije obezbedio da će statusi koje bi „izbrisani“ stekli u skladu s njim imati retroaktivno delovanje. U martu 2011. slovenački parlament usvojio je izmene Zakona o zakonskom statusu („izmenjeni Zakon“), da bi se u potpunosti provela odluka Ustavnog suda.

Do maja 2011. samo je 120 „izbrisanih“ podnelo zahteve po osnovu izmenjenog Zakona. Razlog za tako mali broj prijava je, kako se čini, u materijalnim odredbama izmenjenog Zakona, te u određenim nedostacima u njegovoj primeni. Posebno je zabrinjavajuća odredba izmenjenog Zakona po kojoj „izbrisana“ lica koja su iz Slovenije odsustvovala više od deset godina nakon odlaska, a nisu u stanju da dokažu da su pokušala da se vrate u Sloveniju s ciljem da se trajno nastane, ne ispunjavaju uslove da dobiju stalni boravak. Isto tako, neke kategorije „izbrisanih“ isključene su iz zakona,

29. Vidi: Evropski sud za ljudska prava, presuda u predmetu *Kurić i drugi protiv Slovenije*, 13. 7. 2010.

kao što su deca „izbrisanih” koja su rođena u inostranstvu i čiji su „izbrisani” roditelji preminuli.

Da bi pokrenuli postupak po izmenjenom Zakonu, „izbrisani” moraju da plate administrativnu taksu u iznosu od 80 evra. Oni koji ispunjavaju određene kriterijume u vezi sa socijalnim statusom mogu da traže izuzeće od administrativne takse, isto kao i u svim drugim upravnim postupcima. Postoje izveštaji koji ukazuju na to da je generalno mali broj onih koji uspevaju da dobiju takvo izuzeće. Ova taksa je po regionalnim standardima izuzetno visoka i može da obeshrabri „izbrisane” koji žive u zemljama bivše Jugoslavije da se prijave.

Na kraju mora da se pomene da zakon za „izbrisane” ne predviđa bilo kakvu reparaciju, uključujući bilo koji oblik kompenzacije. Čini se da su svi postupci za kompenzaciju koji su pokrenuti pred domaćim sudovima rezultirali negativnim odlukama. Otežan pristup pravdi i efektivnim pravnim lekovima čini nemogućom reparaciju za „izbrisane”, čime se otvara pitanje nekompatibilnosti sa standardima ljudskih prava. Slovenački premijer potvrdio je u junu 2011. da je njegova vlade rešena da ispravi nepravdu koju trpe „izbrisani”.³⁰

2.3. Žene žrtve seksualnog nasilja u ratu

Žene koje su doživele seksualno nasilje često su zanemarena grupa žrtava rata. Procenjuje se da je više od 20.000 Bošnjakinja, Hrvatica i Srпкиnja koje su pripadnici vojske i paravojnih jedinica silovali, ponekad i seksualno porobljavali i prisiljavali na trudnoću u „logorima za silovanje”.³¹

Takozvani „Basijunijev izveštaj” iz 1994. godine, podnesen Savetu bezbednosti Ujedinjenih nacija, ukazao je na to da su u bivšoj Jugoslaviji postojale 162 lokacije za pritvor u kojima su ljudi pritvarani i seksualno zlostavljani. Od 1.100 slučajeva koji su prijavljeni Ekspertnoj komisiji Ujedinjenih nacija, oko 600 ih se desilo na takvim lokacijama pritvaranja. Ti slučajevi ukazuju na „politiku barem tolerisanja silovanja i seksualnog nasilja ili namernog nepostupanja komandanata logora i lokalnih vlasti na uspostavljanju komande i kontrole nad osobljem koje im je bilo podređeno”.³²

Obim seksualnog nasilja tokom ratova u bivšoj Jugoslaviji postaje jasan i na osnovu činjenice da je do sredine 2001. godine 78 pojedinaca, odnosno

30. Vidi pismo komesara Hamarberga premijeru Slovenije, gosp. Borutu Pahoru, od 10. 5. 2011, i njegov odgovor od 2. 6. 2011, dostupne na: www.coe.int/t/commissioner/Activities/countryreports_en.asp, poslednja poseta 27.1.2012.

31. Vidi Rezoluciju Parlamentarne skupštine Saveta Evrope br. 1670 (2009) o *seksualnom nasilju nad ženama u oružanom sukobu*, kao i relevantni izveštaj, odeljak IV.

32. UN Doc. S/1994/674/Add.2(Vol. V), 28. 12. 1994, Prilog IX, odeljci I.A i I.D.

48% od 161 lica koje je optuženo pred Tribunalom za bivšu Jugoslaviju, u optužnicama imalo i tačke optužbe za seksualno nasilje; 28 lica osuđeno je zbog odgovornosti za zločine seksualnog nasilja; četiri lica su dodatno osuđena zato što nisu sprečila ili kaznila počiniocce tih zločina.³³

U presudi u predmetu *Furundžija* iz 1998, prvoj presudi Tribunala koja se u potpunosti odnosila na optužbe za seksualno nasilje, Tribunal je rekao da silovanje ne predstavlja samo zločin protiv čovečnosti, kako to jasno predviđa njegov Statut, već može krivično da se goni kao teško kršenje Ženevskih konvencija i kršenje zakona i običaja ratovanja. Uz to, Tribunal je potvrdio da silovanje može da se koristi i kao sredstvo genocida, ako su zadovoljeni potrebni elementi.

U svojoj Rezoluciji br. 1670 (2009) o *seksualnom nasilju nad ženama u oružanom sukobu*, Parlamentarna skupština Saveta Evrope iskazala je zabrinutost zbog kontinuiranog nekažnjavanja u regionu bivše Jugoslavije, kao i zbog činjenice da žrtve još uvek ne mogu da ostvare pristup pravdi i dobiju naknadu štete. Postoje izveštaji koji ukazuju na to da je broj krivično gonjenih slučajeva u Bosni i Hercegovini za sada izuzetno nizak, posebno u poređenju s navodnim brojem takvih dela, koji iznosi nekoliko hiljada.³⁴ Brojni izvršioци dela seksualnog nasilja u ratu često žive u istoj zajednici sa žrtvama. Izveštaji ukazuju na to da mnoge žene koje su žrtve ratnog zločina seksualnog nasilja i dalje žive u siromaštvu, ne mogu da nađu zaposlenje, jer trpe fizičke i psihičke posledice svojih ratnih iskustava.

Mnoge žrtve koje su preživele seksualno nasilje u ratu pate od posttraumatskog stresnog poremećaja i drugih psiholoških i fizičkih problema. Psihološka podrška koja se pruža preživelim žrtvama ratnog seksualnog nasilja je neadekvatna, a mnoge žene žrtve ne mogu da ostvare pristup sistemu zdravstvene zaštite. Čini se da su jedine institucije koje žrtvama nude psihološku podršku, zapravo, lokalne nevladine organizacije, kao što je Medica Zenica u Bosni i Hercegovini. Trebalo bi da države u regionu podrže njihov rad.

Da bi se ova situacija promenila, potrebno je da se ženama da jači glas. Karakteristično je da su žene činile samo 18% svih svedoka koji su se pred Tribunalom pojavili između 1996. i 2006.³⁵ Države u regionu moraju da

33. ICTY, Zločini seksualnog nasilja, statistički podaci dostupni na: <http://www.icty.org/sid/10586>, pristupljeno 27.1.2012.

34. Vidi izveštaj komesara Hamarberga nakon posete Bosni i Hercegovini, 29. 3. 2011, CommDH(2011)11, odeljak III.

35. Nicola Henry, „Witness to rape: The limits and potential of international war crimes trials for victims of wartime sexual violence“, International Journal of Transitional Justice, br. 3, 2009, str. 114-134 na str. 120.

počnu da rade sistematično, moguće u kontekstu nacionalnih akcionih planova za ljudska prava i/ili komisija za istinu i pomirenje, te da usvoje efektivne mere usmerene ka naglašavanju ranjivosti žena žrtava rata, pruže podršku tim žrtvama, te unaprede njihov društveno-politički položaj. Kako je naglašeno u Rezoluciji Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija br. 1820 (2008), *Žene i mir i bezbednost*, žene bi trebalo da učestvuju u diskusijama koje su u vezi s održavanjem mira i bezbednosti, kao i postkonfliktnom izgradnjom mira. Trebalo bi i da države omoguće jednako i potpuno učešće žena na nivoima na kojima se donose odluke.

2.4. Obezbeđivanje kompenzacije za žrtve rata

Da bi mogle da traže i dobiju kompenzaciju za nezakonitu štetu koju su pretrpele, trebalo bi da žrtve zločina počinjenih tokom oružanih sukoba u bivšoj Jugoslaviji imaju efektivan pristup pravdi. Tribunal za bivšu Jugoslaviju je tražio da se formira fond za žrtve zločina koji su u njegovoj nadležnosti, sličan onom koji postoji pri Međunarodnom krivičnom sudu. Da bi ispitao načine na koje se uspostavlja primeren i ostvariv sistem pomoći žrtvama, Tribunal se povezo s Međunarodnom organizacijom za migracije.³⁶ Što se tiče mogućnosti postupaka za kompenzaciju na domaćem nivou, primeri prikazani u daljem tekstu ukazuju na to da, bez obzira na do sada uložene napore, nacionalni sistemi u nekim zemljama u regionu pokazuju da ima ozbiljnih nedostataka:

Vlasti u Bosni i Hercegovini nisu uspele da uspostave efektivan mehanizam koji bi obezbedio nadoknadu ratne štete za sve žrtve zločina i njihove porodice. Postojeći sistem pojedinačnih isplata kroz sheme socijalne zaštite i invalidnine u Federaciji Bosne i Hercegovine ne tretira adekvatno potrebe takvih žrtava. Relevantni zakoni na entitetskom i kantonalnom nivou, kojima je cilj da obezbede naknade štete žrtvama rata, značajno više idu u korist ratnih veterana nego civilnih žrtava. Uz to, vlasti onima koji su preživeli ratni zločin seksualnog nasilja do sada nisu dale adekvatne reparacije, kakve bi im omogućile da ponovo izgrade život.

Po Zakonu o ratnim štetama iz 2005, vlasti Republike Srpske izgradile su generalnu shemu kompenzacije za ratne štete. Međutim, nepostojanje „formalne sheme reparacija“ navelo je mnoge žrtve da u periodu od 1999. do 2005. pokrenu redovne parnične postupke kroz koje su tražili kompenzaciju za materijalnu i nematerijalnu štetu. U tom periodu, sudovi u Republici Srpskoj donijeli su oko 9.000 presuda kojima se Republici Srpskoj nalaže da oštećenima isplati ukupno nekih 70 miliona evra plus zatezne kamate.

36. Vidi obraćanje predsednika Tribunala Generalnoj skupštini Ujedinjenih nacija, 11. 11. 2011, dostupno na: www.icty.org, poslednja poseta 27.1.2012.

Te presude čekaju na izvršenje od 2002, u skladu sa zakonom koji predviđa sheme za namirivanje potraživanja i plaćanje glavnice i zateznih kamata u godišnjim ratama.³⁷

Hrvatski zakon predviđa mogućnost da žrtve rata i njihove porodice podnesu odštetne zahteve protiv države. Zakon o odgovornosti za štetu nastalu usled terorističkih akata i javnih demonstracija, kao i *Zakon o odgovornosti Republike Hrvatske za štetu uzrokovanu od pripadnika oružanih i redarstvenih snaga tijekom domovinskog rata* stupili su na snagu 2003. Međutim, čini se da, mada neke žrtve jesu dobile kompenzaciju za ratne zločine,³⁸ pokušaji članova porodica brojnih žrtava da privatnim tužbama protiv države dobiju kompenzaciju za štetu nastalu gubitkom članova porodice ostali su bez uspeha.³⁹

U Srbiji ne postoji mehanizam reparacije za sve žrtve zločina povezanih s ratom. Važeći zakoni predviđaju administrativnu kompenzaciju za ograničen broj žrtava, što ne uključuje žrtve povreda ili gubitka života izazvanog aktivnostima srpskih državnih agencija. Pravo na kompenzaciju imaju lica s invaliditetom izazvanim ratom, te porodice lica ubijenih u oružanim sukobima, ili onih koji su preminuli od posledica povreda pretrpljenih u vezi sa sukobom. Bivši logoraši, žrtve seksualnog nasilja i žrtve mučenja ne mogu da koriste administrativnu kompenzaciju, osim ako rezultat zlostavljanja koje su doživeli nije fizičko oštećenje iznad određene granice. Žrtve iz ovih isključenih kategorija naknadu za materijalnu i nematerijalnu štetu mogu da traže sudskim putem. U praksi, domaći sudovi primenjuju visok standard dokazivanja, a u mnogim slučajevima je zastara onemogućila žrtvama da traže i dobiju kompenzaciju za fizičku i psihičku bol. Vrhovni sud Srbije je 2004. zauzeo stav da, u vezi s događajem koji je izazvao navodnu štetu, potraživanje od države mora da se pokrene u roku od pet godina. Taj rok od pet godina istekao je za žrtve teških kršenja ljudskih prava počinjenih tokom devedesetih.⁴⁰

37. Vidi izveštaj komesara Hamarberga nakon posete Bosni i Hercegovini, CommDH(2011)11, 29. 3. 2011, odeljak III.

38. Vidi Evropski sud za ljudska prava, *Skendžić i Krznarić protiv Hrvatske*, presuda od 20. 1. 2011.

39. Vidi izveštaj komesara Hammarberga nakon posete Hrvatskoj, CommDH(2010)20, 17. 6. 2010, odeljak II; Evropski sud za ljudska prava, *Popara protiv Hrvatske*, presuda od 15. 3. 2007, i sedam drugih predmeta koji čekaju na nadzor Komiteta ministara nad izvršenjem, dostupno na: www.coe.int/t/dghl/monitoring/execution/Reports/pendingCases_en.asp, poslednja poseta 28. 1. 2012.

40. Vidi izveštaj komesara Hammarberga nakon posete Srbiji, CommDH(2011)29, 22. 9. 2011, odeljak I.

2.5. Zadovoljenje za žrtve rata javnim izvinjenjem ili zvaničnom izjavom

Javno izvinjenje, uključujući potvrdu činjenica i prihvatanje odgovornosti, jedan je od načina zadovoljenja koji žrtve može da uteši. Uprkos njihovom velikom političkom i moralnom značaju, javna izvinjenja se često ne daju, ili se daju sa zakašnjenjem.

Kad državni zvaničnici priznaju zverstva počinjena u prošlosti, to vodi ka promenama u stavu ljudi i pomaže u pomirenju, jer se tako daje poruka da su vlasti u stanju da se otrgnu od politika koje su njihove države vodile u prošlosti. Među stanovništvom se, generalno, takvo priznanje vidi kao traženje oprosta, što mijenja percepcije drugih etničkih grupa. U zemljama regiona je dosta državnih zvaničnika koji su uputili takva izvinjenja.

Naprimera, predsednik Boris Tadić je u Sarajevu 2004. uputio izvinjenje u ime Srbije. Svetozar Marković iz Crne Gore, bivši predsednik Državne zajednice Srbije i Crne Gore, tokom posete Srebrenici 2006. izvinuo se Bošnjacima i Hrvatima, nakon što se Srbima izvinuo hrvatski predsednik Stjepan Mesić.⁴¹ Tokom posete Hrvatskoj 2007, srpski predsednik Tadić javno je uputio svoje izvinjenje u ime srpskog naroda. Međutim, ta pohvalna izvinjenja nisu bila praćena bilo kakvim merama, npr. javnom kampanjom koja bi unapredila svest javnosti i generalno senzibilizirala stanovništvo.

Reakcije političara i javnosti nakon izvinjenja ukazuju na potrebu da, da bi javnost postala svesna koliko znače takvi činovi za mir i društvenu koheziju u regionu, mora da se deluje sistematično. Za sada takva izvinjenja ne prihvataju posebno ni žrtve, ali ni svest one javnosti u čije ime ih upućuju državni zvaničnici. Nažalost, izvinjenja se ne pominju u školskim udžbenicima, niti postoji neki plan da ih se uključi u obrazovni materijal na svim nivoima.

Što se tiče parlamentaraca, hrvatski Sabor je u junu 2006. usvojio Deklaraciju o Oluji.⁴² Mada sama deklaracija sadrži osudu svih zločina koji su se desili prije i nakon vojnih operacija, same operacije su predstavljene kao pravične i u skladu s međunarodnim pravom.

I na kraju, nakon Rezolucije Evropskog parlamenta o Srebrenici, usvojene 15. 1. 2009, skoro sve države bivše Jugoslavije usvojile su relevantne rezolucije. Jedini izuzetak je Bosna i Hercegovina, zbog navodnog snažnog protivljenja političara iz Republike Srpske.

41. Central & Eastern Europe Watch, dostupno na: www.despiteborders.com/clanok_an.php?subaction=showfull&id=1192819244&archive=&start_from=&ucat=35,36,41&poslednja_poseta 27. 1. 2012..

42. Vidi: Jelena Subotic, *Hijacked Justice, Dealing with the past in Balkans*, New York, Cornell University Press, 2009, str. 97-100, poslednja poseta 27.1.2012.

2.6. Zadovoljenje za žrtve odavanjem počasti i komemoracijama

U celoj bivšoj Jugoslaviji, spomenici posvećeni sukobima iz devedesetih odaju počast samo žrtvama većinskih grupa. Ni jedna od zemalja nije sponzorirala spomenik ili nešto slično za žrtve sopstvenih oružanih snaga. Ni jedan glavni grad nema spomenik koji je posvećen žrtvama drugih nacija.

Predsednici Srbije i Hrvatske su u novembru 2010. po prvi put zajedno posetili spomenik hrvatskim žrtvama u Vukovaru, gde su uputili svoja izvinjenja. Ta poseta je bila istorijska, a izazvala je različite reakcije u Hrvatskoj i Srbiji,⁴³ isto kao i poseta predsednika Srbije Srebrenici 2005. i 2010. godine.

Nevladine organizacije u regionu organizuju komemorativne skupove, izložbe i okrugle stolove, s ciljem da unaprede svest javnosti i sećanja na žrtve i događaje iz prošlosti. Ekstremne nacionalističke organizacije ih dosta često prekidaju ili napadaju. U proteklih nekoliko godina takvi skupovi se tretiraju kao visoko rizični, i čini se da je državna policija spremna da ih štiti. Takva situacija potvrđuje da su to još uvek, uprkos pohvalnim naporima mehanizama pravde civilnog društva u regionu, samo napori „u bazi“, koji do sada nisu uspeli da se probiju i deluju i na većinsko stanovništvo i najšire političko rukovodstvo.⁴⁴

43. Vidi: BBC News Europe, „Serb leader Tadic, apologizes for 1991 Vukovar massacre“, 4. 11. 2010, dostupno na: www.bbc.co.uk/news/world-europe-11689153.

44. See Olivera Simić, Kathleen Daly, „‘One pair of shoes, one life’: Steps towards accountability for genocide in Srebrenica“, *International Journal of Transitional Justice*, br. 5, 2011, str. 477-491.

3. Potreba da se istina ustanovi i prizna

Jedna od najvažnijih komponenti procesa posleratne pravde je da se ustanovi i prizna istina u vezi s teškim kršenjem ljudskih prava vezanim za rat. Taj deo procesa bi mogao konačno onima čiji se glasovi još nisu čuli da dā priliku da progovore, da ih se prizna kao žrtve, te da dobiju priliku za socijalnu reintegraciju. Uz to, iskazi preživelih svedoka su izuzetna prilika da se prikupe dokazi za borbu protiv nekažnjivosti i za strukturiranje preporuka za osmišljenu transformaciju društva.

Devojčica drži fotografiju na kojoj je član porodice koji je nestao u toku rata. Fotografija © CICR/ Paolo Pellegrini

U raznim zemljama u svetu uspostavljane su komisije za istinu i pomirenje, s ciljem da istraže, utvrde i priznaju istinu. Naprimjer, u Južnoj Africi je komisija za istinu i pomirenje⁴⁵ zakonom ustanovljena 1995, nakon ukidanja aparthejda, kao zamena za pravosudne organe. Radeći na promociji nacionalnog jedinstva i pomirenja, komisija je stvorila i program zaštite svedoka, a svoje istrage ograničila na određeni vremenski period i na istrage teških kršenja ljudskih prava koja su počinile sve strane u sukobu. Južnoafrička komisija za istinu i pomirenje ponudila je forum na kom su ljudi po prvi put imali priliku da iznesu svoja iskustva, često na javnim saslušanjima, i da predstave one koji više nisu mogli da govore. Predsedniku Mandeli je 1998. godine predat izveštaj u pet tomova u kom su bile analize, zaključci i preporuke komisije za istinu i pomirenje, usmerene ka unapređenju procesa pomirenja nakon sukoba u zemlji.⁴⁶

Jedna od poslednjih komisija za istinu i pomirenje je „Nacionalna komisija za istinu“, zakonom ustanovljena u Brazilu u novembru 2011. Ova komisija, koja je predviđena brazilskim Nacionalnim programom za ljudska prava iz 2011, ima mandat da promovira pravo na istinu i javno saznanje, kao i razumevanje kršenja ljudskih prava koja su se dešavala u Brazilu od 1946. do 1988. Mora da se napomene da je, uz zakon kojim je ustanovljena komisija za istinu i pomirenje, da bi se komisiji omogućilo da činjenice i informacije učini dostupnim javnosti, usvojen i Zakon o javnom pristupu informacijama.⁴⁷

Potreba da se istina ustanovi, prizna i učini javno dostupnom u bivšoj Jugoslaviji još nije postala u potpunosti prihvaćen princip. Dva slučaja koja slede ilustruju potrebu da se formira odgovarajuće telo s mandatom da ustanovi istinu.

3.1. Genocid u Srebrenici

Srebrenica je bila „bezbedna zona“, u kojoj je više od 40.000 bosanskih muslimana bilo pod zaštitom snaga UN-a. U julu 1995, za samo deset dana, vojska bosanskih Srba pobila je njih oko 8.000. U jednoglasnoj, istorijskoj odluci iz 2004, u predmetu *Tužilac protiv Krstića*, Žalbeno veće Tribunala je potvrdilo da je srebrenički masakr bio delo genocida. Ovakvu odluku potvrdio je i Međunarodni sud pravde. Međunarodni sud pravde je 2007. godine doneo presudu u predmetu *Bosna i Hercegovina protiv Srbije*,

45. www.justice.gov.za/trc, poslednja posjeta 27. 1. 2012. Predsedavajući ove komisije za istinu i pomirenje bio je nadbiskup Desmond Tutu.

46. Teresa Godwin Phelps, *Shattered Voices*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2004, str. 114. Druge primjere komisije za istinu i pomirenje u svijetu vidi kod: UN General Assembly, Human Rights Council, raniji navod, str. 6-9.

47. Vidi saopštenje UN OHCHR-a o ovom pitanju, 18. 11. 2011, dostupno na: www.ohchr.org.

koja, između ostalog, kaže da Srbija nije direktno odgovorna za genocid u Srebrenici, ali jeste odgovorna za to što nije sprečila zločin, kao i za to što u to vreme još uvek nije Tribunalu izručila generala Ratka Mladića, optuženog za genocid i saučesništvo u genocidu.

Uprkos potvrdama koje su dali relevantni međunarodni pravosudni organi, među određenim političarima postoji nedostatak volje da se to zverstvo prizna. Mada su visoki zvaničnici Srbije, uključujući i predsednika Borisa Tadića, jasno priznali i osudili ono što se desilo u Srebrenici, drugi političari često umanjuju i relativizuju ratne zločine, uključujući genocid u Srebrenici.

3.2. Operacija „Oluja“

Ante Gotovina je bivši general-pukovnik Hrvatske vojske, koji je učestvovao u ratu 1991-1995. Tribunal ga je 2001. optužio za zločine protiv čovečnosti i kršenje zakona i običaja ratovanja, koje su njegove jedinice počinile 1995, tokom vojne ofanzive u Krajini, poznate pod nazivom operacija „Oluja“. Anti Gotovini, zajedno s Mladenom Markačem, bivšim pomoćnikom ministra unutrašnjih poslova koji je bio zadužen za pitanja specijalne policije, suđeno je kao navodnim učesnicima udruženog zločinačkog poduhvata s ciljem da se trajno ukloni srpsko stanovništvo iz regiona Krajine, upotrebom sile ili prijetnjom silom, što je predstavljalo i podrazumevalo deportovanje, prisilne transfere, te progon kroz nametanje restriktivnih i diskriminatorских mera, nezakonite napade na civile i civilne objekte. Gotovina je uhapšen u decembru 2005. na Kanarima. Tom prilikom je u Splitu organizovan skup kome je prisustvovalo nekih 40.000 hrvatskih veterana i građana.⁴⁸

Hrvatski premijer Ivo Sanader pozdravio je to hapšenje, rekavši da niko nije van dometa pravde i kako i penzionisani general treba da izađe pred sud. Međutim, u januaru 2006. hrvatski premijer se sastao s advokatima odbrane hrvatskog generala pred Tribunalom, da bi usaglasili „zajedničke mere“ odbrane.⁴⁹ Hrvatski sabor je u junu 2006. usvojio Deklaraciju o „Oluji“, kvalifikujući je kao „pobjedu“ i naglašavajući imperativ da se sačuva sećanje na nju.⁵⁰

U aprilu 2011. sudsko veće Tribunalala u Hagu osudilo je Antu Gotovinu i Mladena Markača za zločine protiv čovečnosti i kršenja zakona i običaja

48. Vidi: Međunarodni centar za tranzicionu pravdu, Hrvatska: *Selected Developments in Transitional Justice*, 2006, str. 10.

49. Vidi: Jelena Subotić, *Hijacked Justice, Dealing with the past in Balkans*, New York, Cornell University Press, 2009, str. 97-100.

50. Deklaracija dostupna na <http://zakon.poslovna.hr/public/deklaracija-o-olujji/396204/zakoni.aspx>.

ratovanja, koje su hrvatske snage počinile tokom operacije „Oluja“.⁵¹ Međutim, neki od najviše rangiranih hrvatskih političara u to doba su, prema izveštajima, iskazali svoje neslaganje s tom presudom. U Hrvatskoj su upriličeni i javni protesti protiv presude.

3.3. Pokušaji da se formira komisija za istinu i pomirenje u bivšoj Jugoslaviji

Bilo je nekoliko pokušaja da se na državnom nivou uspostave komisije za istinu i pomirenje. Predsednik Savezne Republike Jugoslavije je 2001. ukazom formirao komisiju za istinu i pomirenje.⁵² Međutim, zbog nedostatka učešća javnosti u tom procesu, tri najuglednija člana te komisije odmah su podnela ostavke.⁵³ Komisija do kraja 2002. nije održala niti jedno javno saslušanje, te je konačno 2003. rasformirana.

I u Bosni i Hercegovini je bilo nekoliko pokušaja da se ustanovi komisija za istinu i pomirenje. Formirane su dve: Komisija za istragu o događajima u Srebrenici i oko nje između 10. i 19. jula 1995, te Komisija za istragu o opsadi Sarajeva, ustanovljena 2006. Rad prve komisije doveo je do identifikacije 32 masovne grobnice i oko 1.500 tela.⁵⁴ Druga komisija okončala je rad 2007, bez bilo kakvih rezultata.

Nakon brojnih prekida u radu i promena u sastavu, Komisija za Srebrenicu konačno je uspela da zaustavi negiranje i minimalizaciju genocida u Srebrenici među zvaničnicima Republike Srpske. Mada zvaničnici u Republici Srpskoj još uvek nisu voljni da koriste termin „genocid“, priznali su činjenicu da se u Srebrenici jesu desila masovna zverstva. Jedan od značajnih iskoraka bilo je javno izvinjenje zvaničnika Republike Srpske 2004. godine, nakon što je Komisija završila izveštaj. Izveštaj koji je Komisija izradila navodi 17.342 vojnika osumnjičena za opsadu Srebrenice i zverstva koja su usledila.⁵⁵ Međutim, 2010. pojavio se izveštaj u kom vlada Republike Srpske dovodi u pitanje nepristrasnost Komisije i validnost njenog izveštaja.⁵⁶

51. Oba osuđena su pokrenuli žalbene postupke, koji su u decembru 2011. još uvijek bili u toku.

52. Objavljeno u „Službenom listu SRJ“, 30. 3. 2001.

53. Vidi: Centar za ljudska prava Beograd, *Human Rights in Yugoslavia 2002*, dostupno na: www.english.bgcentar.org.rs/images/stories/Datoteke/human%20rights%20in%20yugoslavia%202002.pdf.

54. www.justiceinperspective.org.za/images/bosnia/Srebrenica_Report2004.pdf.

55. Vidi: Robert Bideleux i Ian Jeffries, *The Balkans, A post- communist History*, New York, Routledge, 2007, str. 392.

56. B92, “Dodik o broju ubijenih u Srebrenici”, 19. 4. 2010, dostupno na: www.b92.net/eng/news/region-article.php?yyyy=2010&mm=04&dd=19&nav_id=66584, poslednja poseta 28.1.2012.

3.4. Inicijativa da se formira regionalna komisija za istinu (RECOM)

Regionalna koalicija nevladinih organizacija (Koalicija) pokrenula je 2008. inicijativu da se formira jedna regionalna komisija za istinu (RECOM). Koaliciju čini mreža od oko 1.500 nevladinih organizacija, udruženja i pojedinaca. Inicijativu su pokrenuli predstavnici civilnog društva iz Srbije, Bosne i Hercegovine i Hrvatske sa značajnim iskustvom u posleratnoj pravdi.

Koalicija je 26. 3. 2011. usvojila Nacrt Statuta za međunarodni sporazum čija se ratifikacija traži od država bivše Jugoslavije, čime bi Statut postao deo međunarodnog pravnog sistema. Statut predviđa i da se uspostavi zvanična, nezavisna komisija, koja bi proaktivno istraživala sve navode o ratnim zločinima i kršenjima ljudskih prava počinjenim tokom ratova devedesetih. Na kraju dvogodišnjeg mandata komisija bi izdala izveštaj koji bi sadržavao ustanovljene činjenice, te preporuke u smislu reparacija, neponavljanja i daljih koraka koji bi trebalo da se preduzmu. Komisija bi formirala i arhiv, otvoren za javnost.

Koalicija je želela da prikupi milion potpisa građana celog regiona, kao znak podrške formiranju pomenute komisije. Do sredine 2011, Koalicija je prikupila oko pola miliona potpisa, koje je predala Predsedniku Hrvatske, Predsedništvu Bosne i Hercegovine i Državnom sekretaru vlade Slovenije.

Do sredine februara 2011. podršku Koaliciji iskazali su Parlament Crne Gore, predsednici Srbije i Hrvatske, Evropska komisija, Potkomitet Evropskog parlamenta za ljudska prava, te Skupštinski odbor za evropske integracije Srbije. U aprilu 2011. određeni broj političkih stranaka, zastupljenih u Skupštini Srbije, i Premijer Crne Gore iskazali su podršku uspostavljanju RECOM-a. U maju 2011. su i predsednik Slovenije Danilo Türk i predsedavajući Parlamenta Pavel Gantar iskazali svoju podršku ovoj inicijativi. Međutim, izveštaji ukazuju na to da postoje drugi vodeći političari u regionu koji su protiv ove inicijative.

Inicijativa RECOM je jedina regionalna inicijativa koja je prikupila tako široku podršku značajnog broja predstavnika civilnog društva, udruženja žrtava i pojedinaca iz svih zemalja bivše Jugoslavije. Inicijatori su organizovali i nekoliko javnih kampanja u regionu. Kampanje su intenzivirane tokom prikupljanja potpisa za RECOM-ov Statut i nesumnjivo su doprinele tome da narodi u regionu shvate značaj procesa pomirenja. To je, samo po sebi, pohvalan i preko potreban doprinos.

3.5. Nestali

Skoro 40.000 ljudi je nestalo tokom sukobâ devedesetih godina prošlog veka. U decembru 2011. njih 13.439 vodilo se kao nestali: 9.309 lica u sukobima u Bosni i Hercegovini; 2.335 u sukobima u Hrvatskoj; i 1.795 u sukobima na Kosovu.⁵⁷

Postoji potreba da se, promptnim i efektivnim istragama, reše otvoreni predmeti lica koja su nestala u ratovima na teritoriji bivše Jugoslavije i da se okonča akutna agonija njihovih porodica. Države u regionu imaju obavezu da u tom domenu usvoje proaktivnu politiku rada, u skladu sa standardima koji su sadržani u međunarodnom humanitarnom pravu, Međunarodnoj konvenciji o zaštiti svih lica od prisilnog nestanka iz 2006, kao i u skladu s čl. 2 i 3 Evropske konvencije o ljudskim pravima.⁵⁸

Mada je svaka država u regionu javno iskazala svoju odlučnost da rešava slučajeve onih koji su nestali u sukobima tokom devedesetih, politizacija i nedostatak regionalne saradnje su prepreke u takvim naporima. Komisije i institucije formirane u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Srbiji, te na Kosovu, rade na rasvetljavanju sudbine i pronalaženju lokacija nestalih, kao i na lociranju i identifikaciji njihovih ostataka. Ohrabruje to što je nedavno održano nekoliko sastanaka predsednika Srbije i Hrvatske, koji su visoko na dnevnom redu imali temu nestalih. Radna grupa za nestale na Kosovu, kojom predsedava Međunarodni komitet Crvenog krsta (ICRC), koja za istim stolom okuplja predstavnike vlasti iz Prištine i Beograda, radi na istim ciljevima. Ti naponi mogu i treba da budu osnaženi time što će sve zemlje koje to još nisu učinile pristupiti Međunarodnoj konvenciji o zaštiti svih lica od prisilnog nestanka iz 2006. (stupila na snagu u decembru 2010), kao i primenom, na nivou države, relevantnog domaćeg zakonskog okvira, te usvajanjem odgovarajućih podzakonskih akata.

3.6. Civilno društvo i iznošenje istine

Vrlo živo civilno društvo u regionu bivše Jugoslavije, zajedno s grupama stručnjaka i žrtava, od samog kraja sukobâ podstiče na to da se traga za istinom i rasvetli sudbina nestalih. Nevladine organizacije prikupljaju dokaze, otkrivaju priče koje su dugo bile skrivene, organizuju okrugle stolove i nude forume na kojima žrtve imaju priliku da javno ispričaju svoje priče. Tri najznačajnije organizacije za ljudska prava koje se bave prošlošću – Centar za humanitarno pravo iz Beograda, Istraživačko-dokumentacioni centar iz

57. Informaciju Kancelariji komesara Hammarberga dao ICRC, ažurirano u decembru 2011.

58. Vidi presude koje je Evropski sud za ljudska prava doneo 20. 1. 2011. u predmetima *Jularić protiv Hrvatske* i *Skendžić i Krznarić protiv Hrvatske*.

Sarajeva i Dokumenta iz Zagreba, u saradnji i uz finansijsku podršku drugih lokalnih i međunarodnih organizacija – već više od decenije prikupljaju informacije, otkrivaju dokaze, sarađuju s nacionalnim i internacionalnim institucijama, organizuju edukativne kampanje, pružaju podršku žrtvama i promovišu odgovornost i pomirenje.

3.7. Mediji i iznošenje istine

Slobodni, nezavisni i pluralistički mediji su kamen temeljac aktivnog demokratskog društva. Oni imaju potencijal da igraju ključnu ulogu u promovisanju interkulturalnog razumevanja i pomirenja. Međutim, i dalje je u regionu problematično provođenje liberalnih zakona o medijima. Štaviše, nasilje, u rasponu od ubistava do uznemiravanja i zastrašivanja, usmereno protiv novinara, u nekim zemljama bivše Jugoslavije je uobičajena pojava, čime se ugrožava sloboda izražavanja, kao i pravo javnosti da bude obaveštena o svemu što joj je od interesa.⁵⁹ Sve države moraju da se obavežu da će nasilje protiv novinara tretirati kao zločin usmeren na potkopavanje javnog reda i demokratske vlasti.

Nakon ratova, čini se da skoro i nije bilo nikakvog sistematskog pokušaja medija u regionu da doprinesu procesu traganja za istinom. Nakon što je Slobodan Milošević 2001. svrgnut s vlasti, državna televizija Srbije emitovala je BBC-jev dokumentarni film o srpskim zločinima u Srebrenici, koji je isprovocirao negativnu reakciju šire javnosti. Sličan odgovor isprovociran je 2005. u Hrvatskoj, kad je jedan od najpopularnijih dijaloških programa razmatrao pitanje ratnih zločina koje su počinili Hrvati, te ulogu u tome pokojnoga predsednika Tuđmana.⁶⁰

Državne televizije Bosne i Hercegovine i Srbije prikazuju suđenja pred Tribunalom u Hagu, ali čak ni takvi programi nisu garancija da će javnost dobiti neophodne informacije o zločinima iz prošlosti i ulozi Tribunala. Pristrasne informacije, često plasirane kroz programe vesti, uzrok su što javnosti nedostaju osnovna saznanja o predmetima, Tribunalu za bivšu Jugoslaviju i prošlosti. Vesti uglavnom detaljno razmatraju izrečene kazne, a ne okrutnost kršenja ljudskih prava, ljudska prava žrtava i dužnosti u ime društva koje je bilo uključeno u sukob.

59. Komesar Saveta Evrope za ljudska prava: Tematski izveštaj, Zaštita novinara od nasilja (*Issue Paper, Protection of Journalists from Violence*), 4. 10. 2011, CommDH/IssuePaper(2011)3; Predstavnik OSCE-a za medije, Prva OSCE-ova konferencija o medijima u Jugoistočnoj Evropi, deklaracija „Na putu ka slobodi medija“, Sarajevo, 14. 10. 2011.

60. Vidi: Međunarodni centar za tranzicionu pravdu, Hrvatska: *Selected Developments in Transitional Justice*, 2006, str. 9.

3.8. Istina kroz kulturne manifestacije

Kultura je most između naroda bivše Jugoslavije koji je u najvećoj meri preživeo krizu. Upravo zato je kultura jedna od najvećih vrednosti koja bi mogla da se koristi za izgradnju veza i uzajamnog razumevanja prošlosti. Jezičke sličnosti tu saradnju čine logičnom i lakšom. Dosta je regionalnih kulturnih projekata koji su bili uspešni. Saradnja na takvim projektima uglavnom zavisi od pojedinačnih inicijativa i dobro funkcioniše na tom nivou, naročito u filmskoj i muzičkoj industriji. Kultura je definitivno područje koje obećava i koje mora da se koristi kao deo tranzicionog procesa. Međutim, nedostatak strateške i sistematične podrške vlada u tom području za sada ovaj potencijal kulture uglavnom ostavlja neiskorišćenim.⁶¹

61. Balkaninsight, „*Sound of music heals wounds in former Yugoslavia*“, decembar 2007, dostupno na: www.balkaninsight.com/en/article/sound-of-music-heals-wounds-in-former-yugoslavia#, poslednja poseta 28.1.2012.

4. Potreba za institucionalnim reformama kao garancijom neponavljanja

Izgradnja institucionalnih kapaciteta je od ključnog značaja za ostvarivanje postkonfliktne pravde i održivog mira u regionu. Zemlje bivše Jugoslavije morale su da prođu dve istorijske tranzicije, a prošle su ih uspešno, i obe su tražile ogromne napore: jedna nakon propasti bivše federalne socijalističke republike, i druga nakon tragičnih godina ratova tokom devedesetih. Sve su pristupile Savetu Evrope između 1993. i 2007.

Da bi se sprečilo da ponovo krše ljudska prava, da bi se zaključio proces tranzicione pravde, te da bi se stvorili socijalna kohezija i mir, date države moraju da prođu kroz proces institucionalnih reformi, počev od svojih sistema pravosuđa, na kojima se zasniva vladavina zakona. To je neophodan, ali težak i dugoročan zadatak, čiji uspešan završetak traži vremena.⁶²

Čini se da javnost u svim zemljama u regionu pravosuđe vidi kao predmet korupcije. Isto tako, u većini zemalja većina javnosti vladine aktivnosti na borbi protiv korupcije generalno vidi kao nedelotvorne.⁶³ Neke države imaju koristi od značajne pomoći u polju unapređenja vladavine zakona, naročito od Evropske unije ili drugih međunarodnih organizacija. Relativno velika sredstva državnih budžeta dodeljuju se razvoju sudskog sistema u tim zemljama. To je, recimo, slučaj s Bosnom i Hercegovinom, Crnom Gorom i Makedonijom.⁶⁴

Uprkos reformama koje su se desile, u dosta zemalja u regionu sudski sistemi pokazuju ozbiljne slabosti. Te zemlje su postepeno, od 1994. nadalje, pristupale Evropskoj konvenciji o ljudskim pravima. Evropski sud za ljudska prava je od 2000. počeo da donosi presude protiv tih država. Do kraja 2010. Sud je doneo ukupno 509 presuda protiv šest zemalja u regionu, utvrdivši najmanje po jedno kršenje Evropske konvencije o ljudskim pravima u odnosu na svaku od zemalja.

Značajan broj tih presuda tiče se kršenja prava na pravično suđenje: Bosna i Hercegovina: 7 (od ukupno 14), Hrvatska: 51 (od ukupno 154), Crna Gora: 1 (od ukupno 3), Srbija: 14 (od ukupno 46), Slovenija: 2 (od ukupno 220), “bivša jugoslovenska republika Makedonija”: 16 (od ukupno 72). Drugi značajan broj presuda tiče se predugih sudskih postupaka (i nepostojanja efektivnih domaćih lekova), što je specifična kategorija kršenja prava na pravično suđenje: Hrvatska: 80, Srbija: 18, Slovenija: 211, “bivša jugoslovenska republika Makedonija”⁶⁵: 47. Jedan deo tih predmeta pokazao je i da u nekim zemljama postoji sistemski problem neizvršavanja domaćih sudskih odluka, što predstavlja ozbiljnu pretnju vladavini zakona i pravdi. To je posebno slučaj u Bosni i Hercegovini i Srbiji. Obe države priznaju ovu

62. „Treba je 15 do 30 godina – cela jedna generacija – da se u 20. veku dvadeset zemalja s najbržim reformama u svom institucionalnom učinku izdigne s nivoa jako krhkog do otpornijeg“; vidi: Svetska banka, *World Development Report 2011, Facts and Figures*, str. 2, dostupno na: <http://wdr2011.worldbank.org/fulltext>, poslednja poseta 28.1.2012.

63. Transparency International, *Global Corruption Barometer 2010*, str. 43-47; vidi i UNODC, *Corruption in the Western Balkans, 2011*, naročito brojke na str. 44.

64. Savet Evrope, Evropska komisija za efikasnost pravosuđa (CEPEJ), *Evaluation Report of European Judicial Systems – Edition 2010* (podaci iz 2008), str. 22, dostupno na:

www.coe.int/t/dghl/cooperation/cepej/evaluation/default_en.asp, poslednja poseta 28.1.2012.

65. Evropski sud za ljudska prava, *Annual Report 2010*, statistički podaci na str. 156-157.

sistemska grešku i saradnju s Komitetom ministara Saveta Evrope u pravcu uklanjanja relevantnih nedostataka.⁶⁶

Podjednako bitna za promovisanje i zaštitu ljudskih prava, socijalnu koheziju i pravdu u regionu je izgradnja nezavisnih, efikasnih i efektivnih nacionalnih institucija za ljudska prava (komisija za ljudska prava, ombudsmen ili srodne institucije).⁶⁷ Sve ove države uspostavile su širok spektar nacionalnih institucija za ljudska prava. Međutim, od samog početka morale su da prevazilaze značajne prepreke. U nekim slučajevima su se smanjivali budžeti, što je dovelo do smanjenja efikasnosti tih institucija. Još jedna prepreka u efektivnosti rada nacionalnih institucija za ljudska prava je neizvršavanje njihovih odluka. U tom smislu, tim institucijama treba šira politička podrška, konkretno od državnog rukovodstva, koje bi trebalo da ih potvrđuje kao vredan doprinos naporima zemlje da obezbedi potpuno poštovanje i zaštitu vladavine zakona i ljudskih prava.

Na kraju mora da se pomene obrazovanje kao još jedan izuzetno značajan sektor u kom su neophodne reforme da bi se ostvarili postkonfliktna pravda i mir. S obzirom na upornu etničku polarizaciju, sve države u regionu mogle bi u tom sektoru dobro da upotrebe stručna znanja Saveta Evrope, i da tako unaprede svoje obrazovne sisteme, prevashodno u polju ljudskih prava, demokratskog građanstva i kulturne raznolikosti. U tom kontekstu treba da se podsetimo na Preporuku Parlamentarne skupštine Saveta Evrope br. 1880 (2009) *o nastavi iz istorije i postkonfliktnim područjima*, koja naglašava značajnu ulogu koju nastava iz istorije igra u pomirenju u postkonfliktnim situacijama. Stvarno poznavanje istorije otvara put razumevanju, toleranciji i poverenju između pojedinaca, posebno mlađe generacije, kao i između naroda. Sve ove zemlje imaju stvarnu potrebu za podukom iz istorije i trebalo bi da je ostvaruju bez pribegavanja jednostranom tumačenju događaja. Samo kroz otvoren dijalog, poznavanje istine i istinsko promišljanje, pripadnici postkonfliktnih demokratija u Evropi mogu da ostvare socijalnu koheziju i sačuvaju svoj prirodni, vrlo vredan pluralizam.⁶⁸

66. Za Bosnu i Hercegovinu vidi Memorandum CM/Inf/DH(2010)22, 20. 5. 2010; za Srbiju vidi Memorandum CM/Inf/DH(2010)25, 20. 5. 2010, dostupno na: www.coe.int/cm.

67. Vidi Preporuku Komiteta ministara Saveta Evrope br. R (97) 14, *o uspostavljanju nezavisnih nacionalnih institucija za promovisanje i zaštitu ljudskih prava*.

68. Vidi i Preporuku Komiteta ministara Saveta Evrope br. CM/Rec(2011)6 *o interkulturalnom dijalogu i slici drugoga u nastavi iz istorije*.

Zaključne napomene

Prošlo je više od decenije od kraja oružanih sukoba koji su harali regionom bivše Jugoslavije. Velika šteta je što su društva u nekim zemljama tog regiona i dalje izuzetno polarizovana po etničkom osnovu, i što brojne žrtve rata ni do danas nisu dobile adekvatne reparacije za štete koje su pretrpeli.

Ključ je u pravdi, i to u pravdi koja mora da bude bez razlika. Evropljani su iz istorije naučili da su mir i bezbednost koji se ne zasnivaju na principu pravde izuzetno krhki i kratkog veka. Posleratna pravda, usmerena ka međuetničkom pomirenju i socijalnoj koheziji, dugoročan je i složen proces koji, da bi bio uspešan, traži zrelu političku klimu koja ga podržava i koju bi trebalo da karakterišu volja i odlučnost političkih lidera. To je naročito bitno u ovom regionu, gde su neke zemlje direktno implicirane i moraju da sarađuju otvoreno i konstruktivno.

Uprkos svim naporima i ostvarenim uspesima, nekažnjivost za zločine u vezi s ratom još nije ukinuta, a još uvek nije razjašnjena ni sudbina nekih 13.500 nestalih. Hiljade žena koje su doživele seksualno nasilje i dalje nemaju adekvatnu pomoć. Još uvek ima i nekih 438.000 izbeglica i drugih raseljenih čiji legitimni zahtevi za naknadu štete još nisu zadovoljeni i koji su bez trajnih rešenja svoje situacije. Uz to, hiljade apatrida, naročito Roma, unutar regiona i van njega, i dalje postavljaju ozbiljna humanitarna pitanja i pitanja ljudskih prava, na koja treba efektivno da se odgovori. Nedavne regionalne inicijative, uz podršku UNHCR-a, usmerene ka rešavanju pitanja prisilnih migracija i apatridstva u bivšoj Jugoslaviji, daju nadu da će se u skorijoj budućnosti videti napredak.

Ne sme da se zaboravi da u pozadini svih ovih činjenica stoje dugotrajna ljudska muka i patnja. Ozbiljni izazovi koji još uvek postoje traže, iznad svega, mudru viziju i odlučno političko vodstvo. Konstruktivni koraci koje vlade u regionu već preduzimaju, uz podršku međunarodne zajednice, vrlo su bitni i daju razloga za nadu. Pokazala se hrabrost da se upute zvanična izvinjenja i razmenjuju značajne informacije da bi se ustanovila istina, prevazišlo nasleđe nasilja u prošlosti, te da bi se gradila održiva demokratska društva. Takve inicijative zaslužuju široku podršku, a Evropa u toj podršci ima posebnu ulogu.

Preporuke

Mere za ukidanje nekažnjivosti

- Sve države unutar regiona bivše Jugoslavije i van nje trebalo bi da daju prioritet eliminisanju nekažnjivosti za teška kršenja ljudskih prava i da na tome efektivno sarađuju. Pozivaju se da koriste, efektivno sprovede i široko distribuiraju, naročito kod svih nadležnih vlasti, Smernice Komiteta ministara Saveta Evrope o ukidanju nekažnjivosti za ozbiljna kršenja ljudskih prava, usvojene 30. 3. 2011;
- Domaći sudovi treba da se osnaže, ako je potrebno, da bi moglo da se nastavi sa vođenjem suđenja za zločine u vezi s ratom;
- Sve države bi trebalo da omoguće krivično gonjenje i ekstradiciju svih lica kojima se na teret stavljaju krivična dela u vezi s ratom, bez bilo kakve razlike;
- Domaći sistemi zaštite svedoka u regionu trebalo bi da se ojačaju dodelom odgovarajućih ljudskih i finansijskih resursa, pod nadzorom autonomnog organa koji će davati garanciju nezavisnosti od policije ili krivičnih istražitelja, uz korišćenje smernica koje nudi Rezolucija Parlamentarne skupštine Saveta Evrope br. 1784 (2011) o zaštiti svedoka kao kamenu temeljcu pravde i pomirenja na Balkanu;
- One države u regionu koje to još nisu učinile trebalo bi da pristupe Evropskoj konvenciji o nevaženju zastare za zločine protiv čovečnosti i ratne zločine iz 1974, te da ratifikuju Treći dodatni protokol uz Evropsku konvenciju o ekstradiciji iz 2010, koji za cilj ima unapređenje efikasnosti i brzine rešavanja krivično-pravnih pitanja;
- Da bi se sprečilo ponavljanje sličnih događaja u budućnosti, ekstremisti koji podstiču etničku ili druge vrste mržnje moraju da budu krivično gonjeni u skladu s međunarodnim pravom;
- Mediji u regionu bi trebalo da preuzmu svoju odgovornost i promovišu međuetničku toleranciju i pravo svih žrtava na pristup pravdi. Sve države bi trebalo da čvrsto deluju protiv govora mržnje koji dolazi od medija.

Obezbeđivanje adekvatne i efektivne naknade štete za sve žrtve rata

- Sve države u regionu trebalo bi da preduzmu odgovarajuće mere da obezbede adekvatnu i efektivnu reparaciju žrtvama, te da nastave da rade na unapređenju mehanizama naknade štete koji treba da budu dostupni svim žrtvama i njihovim porodicama, uključujući besplatnu

pravnu pomoć, koja bi omogućila efektivan pristup pravdi i ostvarivanju naknade;

- Sve države se pozivaju da aktivno podrže napore Tribunala za bivšu Jugoslaviju da se formira fond za žrtve pod jurisdikcijom Tribunala;
- Države u regionu se pozivaju da, u saradnji s UNHCR-om, pojačaju napore da se okonča dugi raseljenički statusa izbjeglica i drugih raseljenih lica, te da im pruže pravedna i trajna rešenja;
- Date države bi trebalo da pojačaju napore da se raščiste velika područja koja su još uvek zagađena protivpješadijskim minama i kasetnom municijom, kao i eksplozivnim ostacima konvencionalnog naoružanja koje je zaostalo iz rata, u skladu sa standardima Ugovora o zabrani mina iz 1997, Konvencije o kasetnoj municiji iz 2008, Protokola V o eksplozivnim zaostacima iz rata uz Konvenciju o konvencionalnom naoružanju i zaostacima, iz 2003, te članom 2 Evropske konvencije o ljudskim pravima (pravo na život).
- Države u regionu bi trebalo više da rade na ukidanju apatridstva. One koje to još nisu učinile trebalo bi da pristupe Evropskoj konvenciji o državljanstvu iz 1997. i Konvenciji Saveta Evrope o izbegavanju apatridstva u vezi sa sukcesijom država iz 2006, kao i relevantnim međunarodnim ugovorima Ujedinjenih nacija. U tom kontekstu, Slovenija se poziva da pravično i brzo ispravi nepravdu koju trpe „izbrisani“;
- Reparacija bi trebalo da bude rodno osetljiva. Podsećajući na Rezoluciju Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija br. 1820 (2008), pod nazivom Žene i mir i bezbednost, države u regionu se konkretno pozivaju da podrže izgradnju i jačanje kapaciteta nacionalnih institucija, naročito onih koje se bave pravdom i zdravstvom, kao i kapacitete nacionalnih civilnih društava, da bi se unapredila svest i pružila efektivna pomoć svim žrtvama seksualnog nasilja koje je počinjeno tokom oružanih sukoba;
- Presude međunarodnih i domaćih sudova moraju da se poštuju i izvršavaju efektivno i u potpunosti;
- Sistematične kampanje za unapređenje svesti trebalo bi da prate javna izvinjenja.

Potreba da se istina ustanovi i prizna

- Države u regionu bi trebalo da podrže uspostavljanje regionalne komisije za istinu i pomirenje i da joj daju ljudske i finansijske resurse koji su neophodni za efektivan rad. Primeren kontekst za takve napore može da se podrži i jasno predvidi nacionalnim akcionim planovima za ljudska

prava, kojima situacija ljudskih prava nastoji da se reši koherentno, u skladu s Komesarevom Preporukom o sistematičnom radu na primeni zaštite ljudskih prava na svim nivoima (CommDH (2009)3).

- Regionalna komisija za istinu i pomirenje bi mogla da izda izveštaj koji bi sadržavao utvrđene činjenice i nudio preporuke za reparacije, kao i korake koji bi trebalo da se preduzmu da bi se izbegli budući sukobi. Taj izveštaj bi služio i kao osnov za objektivnu nastavu iz istorije u školama;
- Države u regionu imaju obavezu da budu proaktivne i da posebnu pažnju posvećuju značajnom broju preostalih slučajeva nestalih lica. Porodice imaju pravo da saznaju za sudbinu svojih nestalih srodnika. Potraga za mestima ukopa bi trebalo da se intenzivira, a državni arhivi da se otvore i u njima pretraže sve informacije o nestalima. Države u regionu bi trebalo, isto tako, da bezuslovno razmijene informacije o ovom pitanju, te da obezbede finansijske i ljudske resurse koji su neophodni za nacionalne komisije i institucije zadužene za rasvetljavanje sudbine i lokacije nestalih;
- Države koje to još nisu učinile trebalo bi da pristupe Međunarodnoj konvenciji za zaštitu svih lica od prisilnog nestanka iz 2006;
- Da bi mediji i novinari bili u stanju da javnost obavestavaju i obrazuju odgovorno, slobodno i nepristrasno, treba da im se pruža efektivna i zaštita i podrška, kao i organizacijama civilnog društva koje se bave prošlošću i žrtvama rata.

Potreba za institucionalnim reformama kao garancijom neponavljanja

- Politički lideri u zemljama bivše Jugoslavije trebali bi da koriste novija dobra iskustva približavanja u regionu i da promoviše posleratnu pravdu, trajni mir i bezbednost, koristeći neophodne reforme u skladu sa standardima Saveta Evrope;
- Reforme koje su usmerene ka stvaranju nezavisnih i efikasnih pravosudnih sistema trebalo bi da budu na vrhu liste prioriteta svih država bivše Jugoslavije, uz korišćenje korisnih usmerenja Evropske komisije za efikasnost pravosuđa;
- S obzirom na multietničku prirodu svih zemalja u regionu, od država se posebno traži da u pravosuđu i provođenju pravde promovišu učešće lica koja su pripadnici nacionalnih manjina;
- Obrazovni sistemi država u regionu trebalo bi da budu reformisani, tako da promovišu pluralizam i objektivnu nastavu iz istorije, te da se bore protiv etničke polarizacije i diskriminacije, u skladu sa standardima Saveta Evrope;

- Svi ti napori bi mogli da se uokvire u nacionalne akcione planove za ljudska prava, koje države izrađuju i provode u saradnji s nacionalnim institucijama za ljudska prava, čiju bi nezavisnost, efikasnost i efektivnost sve države trebalo da podržavaju i promovišu.

Nakon raspada bivše Jugoslavije, usledila je serija ratova tokom devedesetih godina prošlog veka, obeležena teškim kršenjima ljudskih prava. Zaostavština nasilja iz prošlosti još uvek lebdi nad regijom i ugrožava ljudska prava i koheziju društva.

Uprkos važnim konstruktivnim koracima koje su vlade poduzele, državni pravosudni sistemi još uvek se suočavaju s ozbiljnim nedostacima, a nekažnjivost je još uvek značajno prisutna. Hiljade žrtava rata, uključujući izbeglice i druga raseljena lica, apatride i porodice nestalih, i dalje su bez naknade za štete koje su doživeli. Potreba da se ustanovi i prizna istina o teškim kršenjima ljudskih prava tokom rata još nije postala potpuno prihvaćen princip.

Ovaj Tematski izveštaj se bavi procesom posleratne pravde i naporima da se rešavaju najveća još uvek nerešena pitanja, te da se u celoj regiji bivše Jugoslavije uspostavi trajan mir. Prvenstveno razmatra, odnosno vrši analizu, četiri ključne komponente posleratne pravde: mere koje su neophodne za ukidanje nekažnjivosti; obezbeđenje adekvatne i efektivne naknade za sve žrtve rata; potreba da se ustanovi i prizna istina o teškim kršenjima ljudskih prava i ozbiljnim kršenjima međunarodnog humanitarnog prava, koja su se dešavala u celoj regiji; te potreba da se institucionalnim reformama pruži garancija neponavljanja. Tematski izveštaj završava se preporukama, prvenstveno usmerenim ka državama u ovoj regiji.